

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ, ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ТОРГІВЛІ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Освітнього ступеня «Магістр»

на тему: «СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ»

Виконав: студент VI курсу, групи Птб-61

Спеціальності

076 «Підприємництво та торгівля

(шифр і назва спеціальності)

Дмитро САРАХМАН

(ім'я та прізвище)

Керівник: _____ Ольга ЛИСЮК

(ім'я, прізвище)

Рецензент: _____

(ім'я, прізвище)

ДУБЛЯНИ 2025

Кваліфікаційна робота: 86 с. текстової частини, 18 таблиць, 11 рисунків, 50 літературних джерел.

Сарахман Д. Стан та перспективи розвитку сільськогосподарських підприємств. Кваліфікаційна робота. Кафедра підприємництва та торгівлі. Дубляни, Львівський НУП, 2025.

У кваліфікаційній роботі висвітлено теоретико-методичні засади функціонування сільськогосподарських підприємств, а саме: суть і поняття підприємництва як основи розвитку сучасної економіки, нормативно-правове забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств та методику дослідження.

Проведено аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку системи аграрного виробництва в Україні, проведено оцінку ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств, аналіз обсягів виробництва та реалізації продукції, а також визначено рівень ефективності виробництва в аграрних формуваннях.

Досліджено роль державної підтримки у розвитку аграрного бізнесу, а також запропоновано шляхи покращення діяльності сільськогосподарських підприємств.

АНОТАЦІЯ

Сарахман Д. Стан та перспективи розвитку сільськогосподарських підприємств.

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню сучасного стану та перспектив розвитку сільськогосподарських підприємств в Україні. Обґрунтовано, що підприємництво виступає одним з найважливіших елементів ринкової економіки, забезпечуючи при цьому темпи її соціально-економічного розвитку. Для підприємств аграрного сектора дослідження ефективності надзвичайно важливе, оскільки це пов'язано не тільки з досягненням фінансових результатів, але й із раціональним використанням природних ресурсів, збереженням родючості ґрунтів та підтримкою екосистем.

Під час дослідження сучасного стану сільськогосподарських підприємств в Україні виявлено основні тенденції їх розвитку, досліджено рівень ефективності виробництва в підприємствах, який визначає їхню конкурентоспроможність, стійкість та економічне зростання.

Встановлено, що незважаючи на виклики, такі як війна, кліматичні зміни та інфраструктурні втрати сільське господарство залишається стратегічно важливою галуззю країни, зберігаючи значний потенціал для відновлення та подальшого розвитку. Основними чинниками успіху повинні стати інновації і технічне переоснащення виробництва, фінансова підтримка з боку держави, залучення інвестицій та орієнтація на світові ринки.

Ключові слова: підприємництво, агропромисловий комплекс, агробізнес, сільське господарство.

ANNOTATION

Sarahman D. State and prospects of development of agricultural enterprises.

The qualification work is devoted to the study of the current state and prospects for the development of agricultural enterprises in Ukraine. It is substantiated that entrepreneurship is one of the most important elements of the market economy, ensuring the pace of its socio-economic development. For enterprises in the agricultural sector, efficiency research is extremely important, as it is related not only to the achievement of financial results, but also to the rational use of natural resources, the preservation of soil fertility and the support of ecosystems.

During the study of the current state of agricultural enterprises in Ukraine, the main trends of their development were revealed, the level of production efficiency in enterprises, which determines their competitiveness, sustainability and economic growth, was investigated.

It has been established that despite challenges such as war, climate change and infrastructural losses, agriculture remains a strategically important sector of the country, retaining significant potential for recovery and further development. Innovations and technical re-equipment of production, financial support from the state, attraction of investments and orientation to world markets should become the main factors of success.

Key words: entrepreneurship, agro-industrial complex, agribusiness, agriculture.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	9
1.1. Підприємництво як основа розвитку сучасної економіки.....	9
1.2. Нормативно-правове забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств.	20
1.3. Методика дослідження.....	26
Розділ 2. РОЛЬ І МІСЦЕ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ	3
2	
2.1. Сучасний стан та особливості розвитку сільського господарства в Україні.....	32
2.2. Підприємства як найбільш прогресивна форма господарювання у галузі сільськогосподарського виробництва.....	43
2.3. Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств.....	54
Розділ 3. НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	72
3.1. Роль державної підтримки у розвитку сільськогосподарських підприємств.....	7
2	
3.2. Шляхи покращення діяльності сільськогосподарських підприємств.....	8
1	
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92

ВСТУП

Розвиток аграрного підприємництва є важливим детермінантом формування продовольчої безпеки країни. Зважаючи на деструктивний вплив чинника воєнних дій, процеси інтеграції підприємницьких структур мають особливе значення для організаційно-економічного забезпечення стабільності продовольчої безпеки та раціонального використання ресурсів сільського господарства. Розгортання воєнних дій завдало значних збитків вітчизняній аграрній економіці, внаслідок чого значна частина сільських територій зазнала руйнувань. Зменшились обсяги виробництва основних видів продукції, знищується транспортно-логістична, соціальна та маркетингова інфраструктура; відбувається відтік кадрів за межі України.

Зважаючи на те, що Україна – потужна аграрна держава, розвиток підприємництва гарантуватиме продовольчу безпеку і сприятиме розвитку сільських територій. Підприємницький рух на селі повинен сприяти розвитку інфраструктури аграрного ринку, позитивно впливати на цінові коливання та створити прозору, без посередників, мережу заготівлі та збуту сільськогосподарської продукції.

Підприємництво у післявоєнний час – це реальний шлях до підвищення добробуту населення, урізноманітнення та стабілізації джерел доходів підприємств, збереження наявних і створення нових робочих місць, поповнення місцевого бюджету, підтримання в належному стані життєзабезпечуючої інфраструктури сільських територій.

Актуальність теми полягає в тому, що сьогодні особливого значення набуває необхідність підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств на внутрішньому та міжнародному ринках, впровадження інноваційних технологій, оптимізація витрат і забезпечення екологічної стійкості їхньої діяльності. Водночас важливим є розвиток системи державної підтримки, покращення доступу до фінансових ресурсів і стимулювання кооперації між виробниками.

Дослідження стану та перспектив розвитку сільськогосподарських підприємств дозволяє визначити шляхи вирішення цих проблем, підвищити ефективність їх функціонування, а також сформувавши стратегічний план розвитку аграрного сектору. Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного підходу до вирішення цих питань, що сприятиме економічному зростанню, посиленню позицій України на світовому аграрному ринку та забезпеченню продовольчої стабільності як на національному, так і на глобальному рівнях.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану сільськогосподарських підприємств України, визначення ключових проблем їхнього функціонування та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності їхньої діяльності.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних завдань:

- розглянути суть підприємництва та його роль у формуванні сучасної економіки;
- дослідити нормативно-правове забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств;
- оцінити сучасний стан та особливості розвитку сільського господарства в Україні;
- дослідити ресурсне забезпечення сільськогосподарських підприємств;
- провести аналіз обсягів виробництва та реалізації продукції в аграрних формуваннях України;
- виявити основні проблеми та виклики, з якими стикаються підприємства;
- провести аналіз ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств;
- визначити роль державної підтримки у розвитку сільськогосподарських підприємств;
- запропонувати шляхи покращення діяльності сільськогосподарських підприємств на сучасному етапі.

Предметом дослідження є організаційно-економічні механізми та чинники, що впливають на ефективність і розвиток сільськогосподарських підприємств.

Об'єктом дослідження є сільськогосподарські підприємства як суб'єкти аграрного сектору економіки, їхня діяльність та умови функціонування.

Методи дослідження. Для реалізації мети та завдань дослідження використовувався комплекс загальнонаукових, конкретно наукових та спеціальних методів, як теоретичних, так і емпіричних.

Практична значущість одержаних результатів. Результати дослідження можуть слугувати базою для формування стратегій розвитку сільськогосподарських підприємств, розробки державних програм підтримки аграрного сектору, а також для підвищення конкурентоспроможності підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Підприємництво як основа розвитку сучасної економіки

Ефективна реалізація будь-яких економічних, виробничих, організаційних чи соціальних ініціатив, а також конкурентоспроможність суб'єктів ринкових відносин і створених ними продуктів або послуг значною мірою визначається розвитком підприємництва та активністю підприємницької діяльності. Історичний досвід та світова практика підтверджують, що підприємництво є фундаментальною основою функціонування сучасних економічних систем і важливим інструментом для забезпечення сталого розвитку суспільства.

Наукові концепції, що вивчають закономірності соціального й економічного життя, свідчать, що організаційні, управлінські та ринкові операції найчастіше набувають реальної форми через підприємницьку діяльність. Саме підприємництво слугує своєрідним посередником, який не лише об'єднує виробничі ресурси, але й сприяє їхньому ефективному використанню, відкриваючи нові можливості для досягнення економічних і соціальних цілей.

Як специфічна форма організації господарської діяльності, підприємництво виступає механізмом, що забезпечує взаємодію продуктивних сил і розвиток виробничих відносин. Підприємництво є тим середовищем, у якому інноваційні ідеї перетворюються на реальні рішення, здатні сприяти підвищенню ефективності, зростанню продуктивності та створенню нових ринкових можливостей. Завдяки підприємницькому підходу сучасна економіка отримує потужний імпульс для трансформації та впровадження новітніх технологій, що відповідають вимогам глобалізованого світу.

Особливістю підприємництва є його здатність формувати не лише економічні ефекти, але й значний соціальний вплив. Успішне підприємництво сприяє створенню нових робочих місць, підвищенню рівня добробуту

населення, розвитку інфраструктури та зменшенню рівня соціальної нерівності. Водночас відіграє важливу роль у розбудові соціальної відповідальності бізнесу, сприяючи формуванню етичних стандартів і сприятливого середовища для суспільного розвитку.

У глобальному вимірі підприємництво стало невід'ємним елементом забезпечення економічного зростання та джерелом багатства людства. Інноваційні способи господарювання, що впроваджуються підприємцями, сприяють оптимальному використанню природних і людських ресурсів, забезпечуючи стале відтворення економічних і соціальних ефектів.

Таким чином, підприємництво є важливим фактором не лише для розвитку окремих економічних суб'єктів, але й для забезпечення прогресу суспільства загалом. Його значення полягає у здатності створювати нові можливості, впроваджувати інновації та сприяти досягненню довготривалих результатів, що відповідають інтересам як окремих учасників ринку, так і суспільства в цілому.

Досвід передових країн світу демонструє, що суспільства, де підприємницька ініціатива визнана необхідною складовою економічного розвитку, досягають високих показників конкурентоспроможності та сталого зростання. У таких державах підприємництво не лише підтримується на державному рівні, але й розумно регулюється, створюючи баланс між інтересами бізнесу, суспільства та держави. Завдяки цьому формується гармонійна модель економічного управління, що дозволяє суспільству рухатися траєкторією постійного прогресу.

Розвиток підприємницької діяльності в цих країнах стає однією з визначальних продуктивних сил, яка організовує та оптимізує використання економічних і соціальних ресурсів. Підприємництво тут не просто інструмент, а важлива складова культури й економічної системи, що стимулює інновації, створює робочі місця та сприяє покращенню добробуту населення.

Наукові дослідження в галузі економіки, соціології та управління підтверджують ключову роль підприємництва у формуванні сучасних

економік. Вчені доводять, що підприємництво має як прямий вплив на розвиток продуктивних сил, так і опосередкований вплив через стимулювання суміжних галузей, розвиток інфраструктури, залучення інвестицій та формування нових ринкових можливостей.

Визнання підприємництва як визначальної сили підтверджується його здатністю адаптуватися до змінних умов, підтримувати економічну стабільність навіть у кризові періоди, а також створювати середовище для інновацій та соціального прогресу. Водночас, важливим є усвідомлення того, що підприємництво має бути частиною стратегії довгострокового розвитку. Це включає не лише створення умов для його підтримки, але й запровадження механізмів ефективного державного регулювання, які сприятимуть збереженню конкурентного балансу інтересів і гармонізації відносин між бізнесом та суспільством.

Історія економічної думки свідчить, що перші прояви підприємницької активності можна віднайти ще у часи Стародавньої Греції та Риму. У цих цивілізаціях уже були відомі форми торгівлі, фінансових операцій і виробничої діяльності, що за своєю сутністю нагадували сучасне підприємництво.

Справжній теоретико-методичний розвиток концепції підприємництва розпочався пізніше, у XVII-XVIII століттях. З утвердженням ринкових відносин підприємництво стало важливою складовою нової економічної системи, яка спиралася на приватну власність, конкуренцію та вільний ринок.

Класики економічної науки, такі як Адам Сміт і Давід Рікардо, зробили значний внесок у формування теоретичних основ ринкової економіки. У своїх працях вони аналізували функціонування ринків, розподіл ресурсів і фактори виробництва. Адам Сміт, зокрема, у своєму знаменитому трактаті «Дослідження про природу та причини багатства народів» [45] висвітлював механізми ринкового саморегулювання та ролі праці в створенні багатства. Проте, хоча Сміт і Рікардо торкалися деяких аспектів підприємницької діяльності, їхня увага була здебільшого зосереджена на економічних законах, а

значення підприємництва як окремого феномену не отримало в їхніх працях повного осмислення.

Першим, хто систематизував і теоретично осмислив поняття «підприємця», був економіст Річард Кантільон у XVIII столітті. Саме йому належить заслуга у введенні цього терміна до економічної науки. Кантільон визначив підприємця як економічного агента, який приймає на себе ризики, пов'язані з невизначеністю ринку, і забезпечує координацію ресурсів для отримання прибутку. Він вперше звернув увагу на те, що підприємництво є особливим видом діяльності, який поєднує елементи управління, інновацій та прийняття ризику.

Це визначення стало основою для подальшого розвитку теорії підприємництва, зокрема у працях таких видатних економістів, як Жан-Батист Сей, Йозеф Шумпетер, Фрідріх Гаєк та інших. Поступово підприємництво було визнано одним із ключових факторів економічного зростання, а його роль у створенні нових можливостей, стимулюванні інновацій і забезпеченні конкурентоспроможності економік отримала належну увагу в економічній науці.

Ідеї Кантільона про підприємця як економічного агента, що діє в умовах ринкової невизначеності та приймає ризики заради отримання прибутку, заклали фундамент для всебічного вивчення підприємництва. Підприємницька діяльність почала розглядатися як багатогранне явище, яке включає господарську активність, соціально-економічну взаємодію, використання інноваційних підходів у створенні додаткового продукту та механізми збільшення суспільного і приватного багатства.

Новий виток осмислення підприємництва здійснив Йозеф Шумпетер, якого вважають основоположником сучасної теорії підприємництва. У своїх роботах Шумпетер систематизував ключові аспекти підприємницької діяльності, зокрема зв'язок підприємництва з інноваціями. Він визначав підприємця як новатора, що створює «нові комбінації» ресурсів і капіталу з метою отримання прибутку. [50]

Шумпетер розглядав підприємництво як рушійну силу економічного розвитку, що забезпечує суспільну корисність через впровадження інноваційних ідей і технологій. Він підкреслював, що підприємець не лише приймає ризики, але й активно змінює структуру ринку, вводячи нові товари, послуги або методи виробництва. Ця концепція визначає підприємництво як важливий фактор прогресу, спрямований на досягнення ефективності та результативності.

Визначення суті підприємництва, сформовані видатними вченими-економістами, систематизуємо у табл. 1.1

Таблиця 1.1

Теоретико-методична систематизація категорій визначення підприємницької діяльності та її ознак*

Підприємець		
Р. Кантільон: суб'єкт економічного обміну, який згоден ризикувати всім своїм майном заради можливого прибутку	Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо: особа, учасник господарського обміну, який є лише власником капіталу	Й. Шумпетер: новатор і не обов'язково власник капіталу
Підприємництво		
Самостійне організаційно-господарське новаторство – діяльність спрямована на випуск нових товарів, пошук нових способів організації виробництва, праці, а також джерел ресурсів і механізмів здешевлення виробництва та підвищення якості товарів	Функції: новаторська, організаційна, господарська, соціальна, особистісна. Основні умови підприємництва: плюралізм форм власності, рівноправність суб'єктів підприємництва і конкурентне поле ринкової взаємодії, рівнозначність державного впливу й регулювання	
Стимулювання підприємництва		
Заходи, спрямовані на економічне заохочення підприємців та інших суб'єктів ринку до здійснення певної діяльності, що сприяє досягненню значущих результатів, у тому числі суспільно корисного ефекту		

*Джерело: [41]

Для глибшого розуміння сутності підприємства в аграрному (агропромисловому) секторі необхідно дослідити різні теорії (концепції), які формувалися протягом розвитку економічної науки. Кожна з цих теорій пропонує унікальне бачення та трактування поняття «підприємство», висвітлюючи його з різних точок зору. Знання цих концепцій дозволяє краще зрозуміти роль підприємства як основного організаційного елемента, що поєднує капітал і працю для досягнення економічних та соціальних цілей у різних галузях, зокрема в аграрному секторі.

Неокласична теорія розглядає підприємство як інтегрований економічний суб'єкт, головною функцією якого є перетворення вихідних ресурсів (сировини, праці, капіталу) на кінцеву продукцію, яка задовольняє потреби суспільства. В основі цієї концепції лежить виробнича функція, що виражає залежність між кількістю використаних ресурсів і обсягом отриманої продукції. Поведінка підприємства в рамках неокласичної моделі визначається вибором оптимальних обсягів і структури ресурсів для забезпечення ефективного виробництва, а також продажем готової продукції на ринку в умовах вільної конкуренції.

Цей підхід акцентує увагу на прагматичному використанні ресурсів для досягнення максимальної ефективності, що робить його однією з найбільш поширених концепцій у сучасній економічній науці.

Однак на практиці ця теорія має певні обмеження, оскільки реальна діяльність підприємств рідко відповідає ідеалізованим припущенням неокласичної моделі. Обмеженість інформації, вплив людського фактора, ринкові викривлення, а також державне регулювання створюють складнощі, які не враховуються в цій теорії. Це зумовило появу нових підходів до розуміння сутності підприємств, які враховують сучасні виклики та реалії економіки.

Концепція помірної максимізації прибутку. За цією концепцією підприємства не шукають оптимальної комбінації використання ресурсів, проте попри порівняння обмеженої кількості варіантів обирають варіант найбільш ефективний (який в цілому не мусить бути оптимальним).

Інституціональна теорія підприємства розглядає підприємство як особливу форму організації господарської діяльності, створену людьми для оптимізації використання їхніх ресурсів і можливостей. Згідно з цією концепцією, основна причина існування підприємств полягає в зниженні трансакційних витрат, пов'язаних із закупівлею матеріалів, обладнання та організацією виробництва. У межах підприємства ці витрати є значно нижчими, ніж у разі індивідуального виробництва тієї ж продукції без

створення організаційної структури. Це пояснює, чому підприємства стають невід'ємною частиною економіки.

На відміну від неокласичної теорії, яка зосереджується на виробничій функції – залежності між витратами ресурсів і максимально можливим випуском продукції за даних умов, – інституціональний підхід акцентує увагу на організаційних аспектах та економії, яку забезпечує координація діяльності в межах підприємства. Таким чином, інституціональна теорія підкреслює роль підприємства як економічного суб'єкта, здатного ефективно функціонувати завдяки інтеграції ресурсів і зменшенню витрат на взаємодію з ринком. Цей підхід дозволяє розглядати підприємство не тільки як технологічну одиницю, але й як організацію, що формує економічні відносини між її учасниками.

Еволюційна теорія підприємства пропонує розглядати підприємство як одного з багатьох учасників економічного середовища, які взаємодіють між собою і формують систему ділових відносин. Згідно з цією концепцією, поведінка підприємства визначається як зовнішніми взаємовідносинами з іншими суб'єктами економіки, так і внутрішніми характеристиками, зокрема правилами та механізмами прийняття рішень. Ці механізми враховують вплив численних факторів, як зовнішніх (ринкові умови, конкуренція, регуляторна політика), так і внутрішніх (організаційна культура, стратегічні традиції, структура управління). Особливістю еволюційної теорії є те, що підприємства розглядаються не лише як раціональні суб'єкти, які прагнуть максимізації прибутку, але і як організації, що адаптуються до змін середовища через формування і розвиток власних традицій, процедур і алгоритмів. У процесі своєї діяльності підприємство створює унікальні правила, що визначають його поведінку, стиль управління і характер рішень. Ці правила є важливим чинником конкурентної боротьби, оскільки вони відображають специфічні особливості підприємства, які відрізняють його від інших гравців ринку. Еволюційна концепція підкреслює, що розвиток підприємства і його успішність у конкурентному середовищі значною мірою залежить від здатності адаптувати свої внутрішні правила та стратегії до змін зовнішнього

середовища. Такі зміни можуть включати появу нових технологій, зміну ринкових умов, зміни в законодавстві або трансформацію ділової культури. Крім того, еволюціоністи наголошують, що ці адаптації не є автоматичними – вони формуються під впливом особистих якостей керівників підприємства, їх бачення, досвіду та стилю управління, а також взаємовідносин із партнерами, контрагентами та іншими зацікавленими сторонами.

Підприємницька модель суб'єкта господарювання базується на сприйнятті підприємства як простору реалізації підприємницької ініціативи та ефективного використання доступних ресурсів. При цьому слід зазначити, що не всі підприємства можна назвати підприємницькими, тому підприємницька теорія має більш вузький об'єкт дослідження порівняно з іншими теоріями підприємства. У рамках цієї концепції визначаються три типи підприємців, кожен з яких відіграє важливу роль у функціонуванні підприємства:

- макropідприємці відповідають за управління зовнішніми зв'язками підприємства, зокрема стосунками з партнерами, клієнтами, постачальниками, а також взаємодію із зовнішнім середовищем;

- мезопідприємці зосереджуються на внутрішніх процесах, управлінні матеріально-фінансовими потоками, а також реалізації інноваційних ініціатив і оптимізації операційної діяльності;

- мікropідприємці працюють на мікрорівні підприємства, займаючись організацією робочих місць, управлінням персоналом і виконанням конкретних завдань на виробничих ділянках.

Важливо підкреслити, що в підприємницькій моделі керівник суб'єкта господарювання завжди залишається підприємцем. Його головною метою є не лише забезпечення ефективного виробничого процесу, але й створення та задоволення попиту, часто шляхом формування нових потреб.

Інноваційна теорія підприємства, сформульована Йозефом Шумпетером у 1912 році у його відомій праці «Теорія економічного розвитку», вперше зв'язала підприємництво з інноваціями. Шумпетер визначив підприємця як «новатора», діяльність якого спрямована на запровадження нововведень, що

створюють якісно нові умови для розвитку економіки. Ця концепція набула актуальності саме тоді, коли інноваційна діяльність стала чітко вираженою через розвиток винаходів і нових технологій. Інноваційна концепція виділяє підприємця як рушійну силу економічного прогресу, підкреслюючи його роль у створенні нових можливостей і трансформації ринку.

Сутність поняття «підприємство» у різних трактуваннях систематизуємо в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Концепції визначення суті й функцій підприємства*

Концепція	Визначення змісту
1	2
Неокласична теорія	Підприємство – це цілісний об’єкт, у якому вхідні ресурси залучаються у виробництво і перетворюються в готову продукцію, що продається на вільному ринку. Ця модель підприємства ґрунтується на виробничій функції, яка «пов’язує» між собою витрачені фактори і результати виробництва. Параметри виробничої функції підприємства визначаються конкретними технологічними процесами, які застосовуються для виробництва продукції.
Інституційна концепція підприємства	Підприємство – це організація, створена людьми для більш ефективного використання їхніх можливостей. Інституціональна теорія фірми, на відміну від неокласичної, не акцентує уваги на передбаченні поведінки фірми відповідно до існуючої виробничої функції, тобто технологічної залежності між витратами факторів виробництва і максимально можливим виходом продукції при відповідній їх комбінації.
Еволюційна теорія	Підприємство – як один із суб’єктів у середовищі собі подібних. Його поведінка визначається, по-перше, взаємовідносинами між членами спільноти, а, по-друге, його внутрішніми характеристиками. У процесі функціонування підприємства та його взаємодії з «популяцією» формуються відповідні традиції та розробляються процедури прийняття рішень, алгоритми реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. Згідно з еволюційною концепцією ці правила загалом визначають «обличчя» фірми, відмінність одного підприємства від іншого в конкурентній боротьбі.

Продовження табл. 1.2

1	2
<p>2</p> <p>Підприємницька модель суб'єкта господарювання</p>	<p>Підприємство – це досить складна відкрита виробничо-господарська і соціальна система, яка складається із взаємозалежних частин – виробництв, служб тощо; взаємодіє із зовнішнім середовищем, з якого у систему надходять необхідні фактори виробництва та в якому реалізуються продукція, роботи, послуги</p>
<p>Інтеграційна концепція підприємства</p>	<p>Підприємство – це відносно стійка, цілісна соціально-економічна система, яка інтегрує в часі й просторі процес виробництва, реалізацію продукції, відтворення ресурсів. З'єднуючою ланкою між цими процесами та ринковим іміджем підприємства є його потенціал, який розглядається як сукупність ресурсів та можливостей підприємства, що визначають очікувані характеристики його розвитку в умовах мінливого зовнішнього середовища.</p>
<p>Інноваційна модель</p>	<p>Підприємство – це процес реалізації нових комбінацій ресурсів, а також структура, у якій ці комбінації втілюються. Підприємці, у цьому контексті, є ключовими економічними суб'єктами, чиєю основною функцією є здійснення таких інноваційних комбінацій.</p>
<p>Концепція підприємства як «відкритої» матеріально-речової та соціально-економічної системи</p>	<p>Підприємство – це «відкрита» матеріально-речова система, оскільки його діяльність можна описати за допомогою моделі «вхід - вихід». На «вході» підприємства є всі види матеріальних і нематеріальних ресурсів, а на «виході» – товари, послуги тощо. «Вхідні» та «вихідні» потоки поєднують підприємство з відповідними ринками. Така концепція зосереджує увагу на необхідності з одного боку враховувати вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємства, а з іншого – формує ефективну виробничо-управлінську систему</p>

*Джерело: [42]

Всі ці теорії розглядають підприємство з певних точок зору. Деякі концепції вже втратили свою актуальність через зміни в економічних реаліях, але повністю ігнорувати їх не можна. Кожна теорія має свої сильні сторони, які можуть бути корисними в конкретних умовах.

Сьогодні дедалі частіше висловлюється ідея створення інтегрованої теорії підприємства. Така теорія має описувати підприємство як системного інтегратора – цілісного економічного суб'єкта, що здатен об'єднувати в часі та просторі різноманітні соціально-економічні процеси. Завдяки цьому підприємство може досягати синергії та отримувати мультиплікативні ефекти,

сприяючи не лише власному зростанню, а й загальному економічному розвитку.

Дослідження історії еволюції підприємницької діяльності, вдосконалення її теоретико-методологічних основ і практичних механізмів підтверджують її визначну роль у забезпеченні ефективності економічної системи, розвитку галузей, зокрема агропромислового комплексу, і досягненні конкурентоспроможності на глобальних ринках.

Світовий досвід еволюції підприємництва в провідних економіках та становлення сучасної національної господарської моделі свідчать про наступні ключові риси підприємницької системи:

- підприємницька модель є найбільш сприятливим середовищем для впровадження інновацій, що слугують рушієм науково-технічного прогресу;
- підприємництво стимулює індивідів до розробки нових підходів в організації виробництва і праці, спрямованих на досягнення конкурентоспроможності;
- підприємництво забезпечує баланс між суб'єктивними переконаннями і цілями підприємців та об'єктивними економічними законами, зокрема механізмами ринкової конкуренції.
- підприємницька система сприяє впровадженню найбільш ефективних способів поєднання праці й капіталу для досягнення економічних і соціальних цілей.
- підприємства відіграють ключову роль у виробництві товарів і послуг, що відповідають запитам споживачів, забезпечуючи збалансованість попиту й пропозиції.
- підприємницька система формує організаційно-економічні передумови для задоволення суспільних потреб, реалізуючи механізми соціально-економічного розвитку.

Таким чином, підприємництво постає як невід'ємна складова сучасної економіки, що визначає її динамічність, інноваційність і здатність адаптуватися до змін. Його еволюція демонструє тісний зв'язок між господарською

діяльністю, суспільними потребами та глобальними викликами, відкриваючи перспективи для подальшого розвитку конкурентоспроможних і ефективних моделей господарювання.

1.2. Нормативно-правове забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств

Ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах потребує чіткого нормативно-правового регулювання, яке визначає основи їхньої діяльності, права, обов'язки та відповідальність суб'єктів аграрного сектору.

В Україні правова база, що регламентує діяльність таких підприємств, формується на основі Конституції України, а також законів, підзаконних актів і міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою.

Згідно ст. 42 Конституції України, кожна особа має право займатися підприємницькою діяльністю, якщо вона не суперечить законодавству.

Для депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування закон встановлює обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності.

Держава гарантує захист конкуренції у сфері підприємництва, запобігаючи зловживанню монопольним становищем, неправомірному обмеженню конкуренції та недобросовісній конкуренції. Також держава забезпечує захист прав споживачів, здійснює нагляд за якістю та безпечністю товарів, послуг і робіт. Важливим аспектом є підтримка діяльності громадських організацій, які відстоюють інтереси споживачів[27].

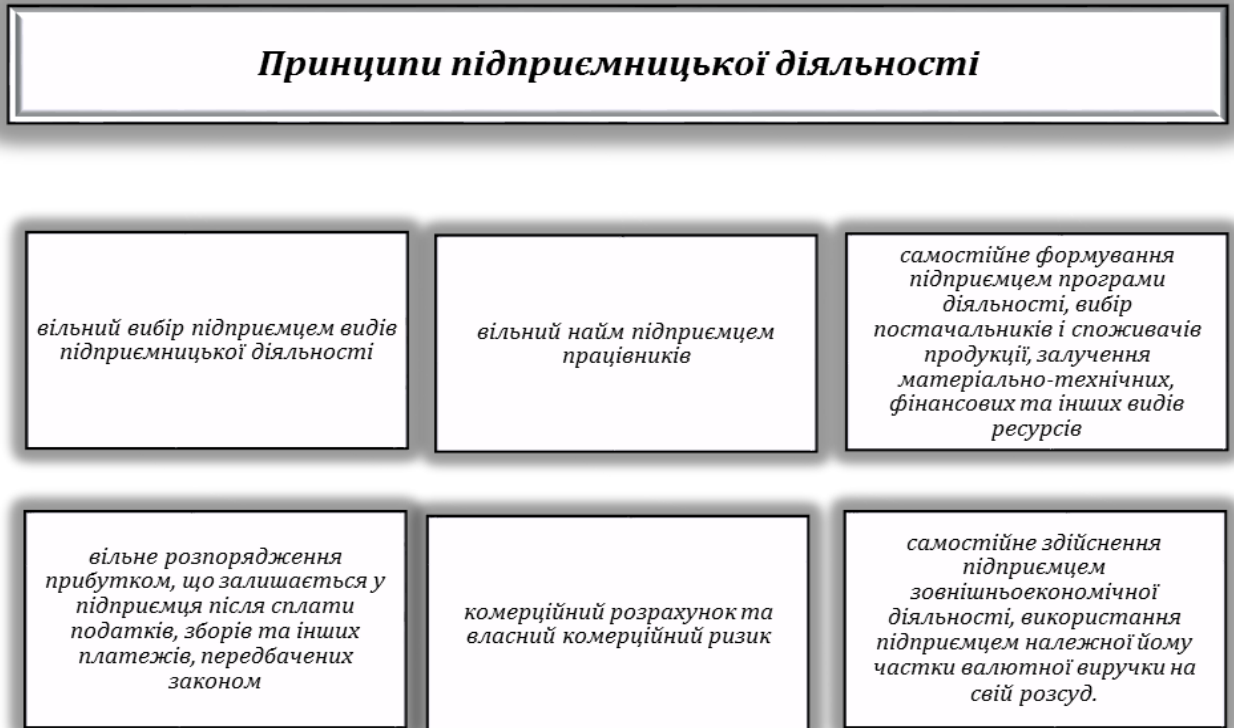
Здійснення підприємницької діяльності повинно відповідати загальним принципам господарювання в Україні (рис.1.1.)

Рис. 1.1. Загальні принципи господарювання*

*Джерело: [27]

Загальні принципи господарювання формують основу для організації економічної діяльності в Україні, встановлюючи рівні умови для всіх суб'єктів господарювання та забезпечуючи стабільність ринкової системи. Проте специфіка підприємницької діяльності вимагає врахування додаткових, спеціалізованих засад, які відображають особливості функціонування бізнесу, його самостійність, ініціативність та орієнтацію на отримання прибутку. Ці спеціальні принципи підприємництва деталізують та доповнюють загальні, визначаючи ключові аспекти підприємницької діяльності, зокрема в аграрному підприємстві (рис. 1.2).

Рис.1.2. Принципи підприємницької діяльності*

*Джерело: [16]

У ст. 48 Господарського кодексу України зазначено, що з метою забезпечення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва, органи влади повинні надавати підприємцям земельні ділянки та передавати державне майно, необхідне для здійснення їхньої діяльності; забезпечувати підтримку у матеріально-технічному постачанні, інформаційному супроводі та підготовці кадрів; облаштовувати неосвоєні території об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури з подальшим продажем або передачею підприємцям у встановленому законом порядку; стимулювати впровадження інновацій, модернізацію технологій, а також освоєння нових видів продукції та послуг; надавати підприємцям інші види підтримки відповідно до чинного законодавства [16].

В Україні, відповідно до передбачених законодавством форм власності, можуть функціонувати такі види підприємств:

- приватне підприємство, засноване на приватній власності громадян або юридичних осіб;

- підприємство колективної власності, створене на основі майна, що належить колективу;
- комунальне підприємство, яке базується на власності територіальної громади;
- державне підприємство, засноване на державній власності;
- підприємство змішаної форми власності, утворене шляхом об'єднання майна різних форм власності;
- спільне комунальне підприємство, яке функціонує на договірній основі за рахунок спільного фінансування або утримання кількома територіальними громадами в рамках їхньої співпраці.

В Україні у сфері сільського господарства функціонують різноманітні приватні підприємства, які є важливими суб'єктами аграрного сектору.

Приватне підприємство – це підприємство, створене на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців чи осіб без громадянства, яке здійснює діяльність за рахунок їхньої особистої праці або із залученням найманих працівників. До приватних також належать підприємства, засновані на приватній власності суб'єкта господарювання, що має статус юридичної особи.

Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності, яку здійснюють громадяни України, бажаючи виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією для отримання прибутку. Діяльність фермерського господарства ведеться на земельних ділянках, що надаються у власність або користування, включаючи оренду, для цілей фермерства, товарного сільськогосподарського виробництва чи особистого селянського господарства відповідно до законодавства. Фермерське господарство може бути створене як однією особою, так і кількома громадянами України, які є членами однієї сім'ї або родичами[25].

Фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа-підприємець. Якщо фермерське господарство зареєстроване як юридична особа, воно набуває статусу сімейного

фермерського господарства за умови, що у його підприємницькій діяльності беруть участь виключно члени однієї сім'ї.

Фермерське господарство, яке не має статусу юридичної особи, створюється на основі діяльності фізичної особи-підприємця і також може отримати статус сімейного фермерського господарства, якщо для ведення господарства залучається праця виключно фізичної особи-підприємця та членів її сім'ї. Головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї.

Сімейне фермерське господарство має право залучати інших громадян виключно для виконання сезонних або окремих робіт, які є безпосередньо пов'язаними з його діяльністю та вимагають спеціальних знань[25].

Приватні агрофірми займаються багатогалузевим виробництвом, включаючи рослинництво, тваринництво, садівництво та переробку продукції. Мають статус юридичної особи. Діяльність таких підприємств базується на приватному капіталі.

Господарські товариства включають: товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ) і працюють на базі приватного капіталу кількох засновників; приватні акціонерні товариства (АТ), які залучають інвестиції через акціонерний капітал; повні товариства або командитні товариства, які об'єднують зусилля кількох осіб із різними ролями у веденні бізнесу.

Найбільш популярними в аграрному секторі є товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства.

Товариство з обмеженою відповідальністю – це підприємство, яке створюється на основі угоди між юридичними та/або фізичними особами шляхом об'єднання їхнього майна для здійснення підприємницької діяльності з метою отримання прибутку. Статутний капітал товариства поділяється на частки, розмір яких визначається у статуті підприємства. Особливістю ТОВ є обмежена відповідальність його учасників – вони відповідають за зобов'язаннями товариства лише в межах своїх внесків до статутного капіталу.

Кожен учасник має право продати або передати свою частку (чи її частину) іншим особам.

Акціонерне товариство – це підприємство, статутний капітал якого поділено на певну кількість акцій рівної номінальної вартості. Акціонери несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства лише в межах вартості належних їм акцій. Засновниками АТ можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Сільськогосподарські кооперативи створюються з метою спільного ведення господарської або іншої діяльності, спрямованої на задоволення економічних, соціальних та інших потреб їхніх учасників. Засновниками таких кооперативів можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції. Їх діяльність базується на об'єднанні ресурсів, спільному використанні матеріально-технічної бази, підвищенні ефективності виробництва та поліпшенні умов реалізації продукції.

Сільськогосподарські кооперативи можуть також утворювати кооперативні об'єднання для розширення можливостей своєї діяльності. Такі об'єднання функціонують на основі кооперації кількох сільськогосподарських кооперативів, які об'єднують свої зусилля для досягнення спільних цілей, наприклад, зменшення витрат, організації спільного збуту продукції чи спільного використання інфраструктури.

Відносини щодо створення та функціонування сільськогосподарських кооперативів і кооперативних об'єднань регулюються Господарським Кодексом, Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» та іншими нормативно-правовими актами[16].

В Україні також функціонують колективні сільськогосподарські підприємства, які представляють собою добровільне об'єднання громадян у самостійні господарські одиниці для спільного виробництва сільськогосподарської продукції та товарів. Ці підприємства здійснюють свою діяльність на засадах підприємництва і самоврядування.

Коллективні сільськогосподарські підприємства мають право добровільно об'єднуватися у спілки (об'єднання) або виступати засновниками акціонерних товариств, які функціонують відповідно до своїх статутів.

Головними завданнями колективних сільськогосподарських підприємств є виробництво товарної продукції у сферах рослинництва і тваринництва, її переробка, а також здійснення інших видів діяльності, спрямованих на задоволення потреб членів підприємства, трудового колективу та населення України.

Земля може перебувати у колективній власності підприємства або надаватися йому у тимчасове користування, зокрема на умовах оренди. Право підприємства на земельну ділянку зберігається навіть у разі його приєднання до агропромислових об'єднань, комбінатів, агрофірм чи інших утворень. Члену підприємства, який вирішив вийти з його складу, надається земельна ділянка із сільськогосподарських угідь підприємства, придатних для обробітку, у розмірі, що відповідає частці, яка припадає на нього як члена підприємства[24].

Отже, нормативно-правове забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні є важливим механізмом, який регулює їх функціонування, захищає інтереси виробників та сприяє розвитку аграрного сектору. Система правових актів, що включає Конституцію України, Господарський та Земельний, Податковий Кодекси, спеціальні закони та підзаконні акти, створює умови для ефективного ведення сільськогосподарської діяльності, підтримує стабільність у галузі та сприяє впровадженню інновацій. Ефективне правове регулювання є запорукою сталого розвитку сільського господарства, підвищення його конкурентоспроможності та забезпечення продовольчої безпеки України.

1.3. Методика дослідження

Сучасний стан розвитку сільськогосподарських підприємств характеризується складністю, багатогранністю та значною новизною процесів їх становлення, що обумовлює необхідність використання різноманітних

методів і підходів у дослідженні. Для всебічного аналізу та розробки науково обґрунтованих рекомендацій важливо залучати як традиційні, так і інноваційні підходи, що дозволяють врахувати всі аспекти функціонування сільськогосподарських підприємств у динамічному ринковому середовищі.

Методологічною основою дипломної роботи слугують фундаментальні закони діалектики, які дозволяють дослідити розвиток сільськогосподарських підприємств у взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими економічними процесами. Важливу роль відіграють положення економічної теорії, які формують базу для розуміння закономірностей функціонування господарських систем.

Крім того, дослідження базується на чинному законодавстві України, включаючи Конституцію України, Господарський і Земельний кодекси, законодавчі акти, Укази Президента України, нормативно-правові документи Кабінету Міністрів України та інших органів державної влади. Комплексний підхід до використання цих джерел дозволяє забезпечити належний рівень обґрунтованості та актуальності роботи, враховуючи сучасні виклики аграрного сектору, тенденції ринку та напрями державної політики у сфері сільського господарства.

Однією з ключових умов розвитку будь-якої науки, включаючи економічну, є ефективне використання науково обґрунтованих методів дослідження. Кожна наука має свою специфічну сукупність методів, які формують її методичку і дозволяють досліджувати явища, виявляти закономірності, а також прогнозувати зміни у природі та суспільстві. Особливо це актуально для економічних досліджень, що базуються на аналізі складних систем і процесів.

При дослідженні суспільних явищ і процесів у сфері сільського господарства використовується широкий спектр наукових методів, кожен з яких має своє значення і сферу застосування:

Історичний метод дозволяє досліджувати розвиток економічних явищ у їхній динаміці, враховуючи зміни у структурі аграрного сектору впродовж різних історичних етапів.

Абстрактно-логічний метод використовується для теоретичного узагальнення, формування економічних понять і розробки моделей, що пояснюють господарські процеси.

Статистико-економічний метод допомагає аналізувати кількісні показники діяльності сільськогосподарських підприємств, виявляти закономірності та прогнозувати їх розвиток.

Монографічний метод передбачає глибоке вивчення окремих підприємств чи явищ, що дозволяє отримати детальне уявлення про специфіку їх функціонування.

Розрахунково-конструктивний метод спрямований на оцінку економічної ефективності заходів і створення оптимальних планів господарської діяльності.

Балансовий метод використовується для аналізу пропорційності та взаємозв'язку між окремими елементами господарської системи.

Комплексно-програмно-цільовий метод дозволяє розробляти програми розвитку аграрного сектору, які охоплюють взаємопов'язані аспекти діяльності підприємств.

Експериментальний метод дає змогу перевіряти на практиці ефективність нових технологій, організаційних чи управлінських рішень у сільському господарстві.

Економіко-математичний метод використовується для моделювання та аналізу складних економічних процесів з метою оптимізації виробничих і фінансових показників.

Соціологічний метод дозволяє враховувати думку населення та працівників аграрного сектору, що є важливим для розробки програм і стратегій розвитку галузі.

Сукупність цих методів складає методика наукових досліджень в економіці сільського господарства. Завдяки поєднанню різних підходів,

виникає можливість не лише аналізувати поточний стан, але й розробляти прогнози, формувати рекомендації для підвищення ефективності роботи підприємств, враховуючи як внутрішні, так і зовнішні фактори.

Будь-яка наука представляє собою впорядковану систему знань, яка формується шляхом пізнання світу в його різноманітних проявах. Ця система базується на теорії наукового пізнання, що вивчає закономірності та можливості дослідження об'єктивної реальності. Процес пізнання відбувається через послідовні етапи: від відчуттів і уявлень до формування понять і суджень, що дозволяють розкрити сутність об'єктивної дійсності, визначити її достовірність і досягти істини. Саме ця теорія слугує методологічною основою економічного аналізу, спрямованого на дослідження як економічної системи в цілому, так і її окремих структурних елементів.

У науковому пошуку чітко розмежовуються об'єкт і суб'єкт пізнання. Для економічного аналізу об'єктом вивчення є економічна система, господарське середовище та практика, яка охоплює техніко-економічні, матеріально-речові, соціальні та екологічні аспекти. У свою чергу, суб'єктом пізнання виступає людина або група осіб, безпосередньо зацікавлених у дослідженні: підприємці, бізнесмени, менеджери, економісти.

Ключову роль у цьому процесі відіграє людське мислення, яке забезпечує формування понять, суджень і висновків. Воно дозволяє відобразити загальне й виділити специфічне, синтезувати властивості та характеристики речей, явищ і показників відповідно до їхньої сутності, а також простежувати їхній розвиток і динаміку. В економічному аналізі враховуються різноманітні аспекти людського мислення: ідеологія, цінності, пріоритети та навіть світоглядні установки, які можуть впливати на об'єктивність аналітичних висновків і рекомендацій.

Для досягнення високого рівня об'єктивності й точності аналітичного пошуку необхідно володіти достатнім обсягом знань про економічні категорії, їх природу та багатогранне трактування.

На основі вичерпних даних, отриманих шляхом збору та систематизації необхідної інформації, абстрактне мислення дозволяє формувати судження про сутність економічних явищ і процесів, розкривати їх об'єктивну природу, закономірності розвитку та зміни. Це, своєю чергою, дає змогу робити обґрунтовані висновки, моделювати ці явища та процеси для подальшого вдосконалення практичної діяльності.

Кожна наука ґрунтується на визначенні базових принципів дослідження, які відображають не лише методологічні засади, а й етичні стандарти, що характеризують підхід дослідника до вивчення явищ.

Ефективність економічного аналізу залежить від дотримання низки принципів, які забезпечують його об'єктивність, результативність та наукову обґрунтованість. До таких принципів належать:

1. Принцип науковості. Аналітик має орієнтуватися на глибоке пізнання об'єктивної реальності функціонування економічної системи. Це включає вивчення об'єктивних чинників, що впливають на зміни і розвиток системи, а також застосування наукових методик організації досліджень. Цей принцип зобов'язує досліджувати лише достовірну та реальну інформацію, яка створює адекватну інформаційну модель об'єкта. Він гарантує, що аналітичні висновки будуть обґрунтованими, а їхнє застосування – ефективним.

2. Принцип системності. Дослідження економічних процесів слід проводити як аналіз складних систем, які мають функціонально-структурну будову з взаємопов'язаними та взаємозалежними елементами. Кожен елемент системи впливає на інші її складові, а його зміна може спричинити трансформацію всієї системи. Недооцінка окремих компонентів або зв'язків між ними може призвести до неточності аналізу та помилкових висновків.

3. Принцип комплексності тісно пов'язаний із принципом системності, однак фокусується на всебічному оцінюванні всіх вхідних і вихідних параметрів системи. В економічному аналізі це означає врахування змін і розвитку досліджуваних об'єктів у просторі та часі, оцінку їх кількісних і якісних характеристик. Комплексний підхід вимагає уваги не лише до

основних (цільових) результатів, а й до побічних ефектів, які можуть суттєво впливати на загальну картину.

4. Принцип конкретності та дієвості. Економічний аналіз повинен мати чітку практичну спрямованість і бути орієнтованим на досягнення конкретної мети. Дієвість аналізу забезпечується розробленням обґрунтованих висновків, рекомендацій і пропозицій, які можна використати для прийняття оптимальних управлінських рішень. Своєчасність і корисність аналітичних результатів є основними критеріями дотримання цього принципу.

5. Принцип рейтингової оцінки спрямований на визначення пріоритетів у досягненні поставлених цілей, а також черговості виконання заходів, необхідних для цільової зміни або розвитку економічних систем. Рейтингову оцінку зазвичай проводять за ключовими критеріями, які визначають кінцеву мету функціонування системи, такими як прибутковість, фінансова стабільність, продуктивність тощо. Цей підхід допомагає сфокусувати увагу на найбільш важливих аспектах діяльності.

6. Принцип демократичності та масовості передбачає залучення до аналітичного процесу широкого кола зацікавлених осіб. Прозорість, доступність та переконливість аналітичних висновків забезпечують довіру до результатів дослідження. Участь працівників різних рівнів у процесі аналізу дозволяє виявити більше резервів і недоліків, що сприяє ухваленню більш зважених рішень.

Дотримання цих принципів є ключовою умовою забезпечення високої об'єктивності, ефективності та практичної цінності економічного аналізу, особливо у сфері сільського господарства. Ці принципи створюють основу для формування аналітичних висновків, які є надійними, всебічними та здатними враховувати специфіку галузі.

У сучасних умовах сільське господарство стикається з численними викликами, а аналітичні дослідження, виконані відповідно до цих принципів, дозволяють не лише оцінити поточний стан підприємств, а й виявити приховані резерви, ризики та можливості для зростання і розвитку.

Розділ 2.

РОЛЬ І МІСЦЕ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

2.1. Сучасний стан та особливості розвитку сільського господарства в Україні

Сільське господарство відіграє надзвичайно важливу роль у житті українського суспільства, забезпечуючи економічну стабільність в країні, формуючи культурну ідентичність народу, сприяючи його духовному зростанню. Це галузь, яка є водночас основою минулого, теперішнього і майбутнього України.

До сфери агровиробництва залучено значну кількість людей, що сприяє зменшенню рівня безробіття у сільській місцевості, відтоку молоді з села, збереженню соціальної структури суспільства.

Від сільського господарства часто залежить соціальна інфраструктура територіальних громад (школи, лікарні, спортивні і культурні заклади). Воно стимулює розвиток харчової промисловості, транспорту, машинобудування тощо.

Цей вид діяльності завжди був невід'ємною частиною української культури. Традиції вирощування хліба, святкування жнив (обжинки) та інші сільськогосподарські обряди відображають історичний зв'язок українців з землею. Сільська праця оспівана в українських піснях та усній народній творчості. Ці культурні елементи є винятково важливими для самоідентифікації українців.

Завдяки сільському господарству сформувалася національна кухня, що включає страви з пшениці, гречки, овочів, м'яса та молочних продуктів. Чого вартий лише український борщ, визнаний ЮНЕСКО об'єктом нематеріальної культурної спадщини!

Робота на землі вчить поваги до природи, гармонії з довкіллям. Багато свят українського обрядового календаря пов'язано із сільськогосподарськими циклами, як-от Різдво, Великдень, Зелені свята, Спас, які підкреслюють

духовний вимір праці на землі. Земля для українців завжди асоціювалася з материнством, родючістю, життєдайністю.

Аграрний сектор України – це один із надзвичайно важливих елементів національної економіки, який забезпечує вагомий внесок у ВВП країни.

Він охоплює різноманітні складові, які разом формують комплексну систему виробництва, переробки, зберігання та реалізації агропродукції, де основою виступає галузь сільськогосподарського виробництва.

Україна розташована в помірному кліматичному поясі, що забезпечує сприятливі умови для вирощування сільськогосподарських культур. Головною перевагою є розмаїття кліматичних зон – Полісся, Лісостеп, Степ, Карпати та Кримські гори, що створює унікальні можливості вирощувати різноманітні культури: зернові, олійні, технічні, кормові тощо.

Наша країна має одну з найбільших площ чорноземів у світі – до 10% (понад 40% території України) світових запасів[1], які за умов мирного часу дозволяють забезпечувати високі врожаї зернових (пшениця, ячмінь, кукурудза) та технічних культур (соняшник, цукровий буряк, соя).

Цей тип ґрунтів у лісостеповій смузі є найбагатшим за вмістом гумусу (від 6 до 9 %) та найглибшим у світі (1,5-2 м). У Північному степу чорноземи мають дещо нижчий показник гумусу (від 6 до 8%) і залягають на глибину до 1 метра. Південні чорноземи мають 4-6% гумусу (4-6%) при глибині (0,3-0,7 метра)[22].

Клімат України помірно континентальний із чітко вираженими сезонами. Зима м'яка на півдні, холодніша на півночі. Літо тепле, іноді спекотне, з достатньою кількістю сонячних днів. Оподи нерівномірно розподілені, більше на заході, менше на півдні, що вимагає зрошення в степовій зоні.

Річки (Дніпро, Дністер, Дунай) сприяють розвитку зрошуваного землеробства. Однак у південних регіонах часто спостерігається дефіцит вологи, що потребує додаткових зрошувальних систем.

Природні пасовища створюють умови для успішного ведення молочного та м'ясного скотарства.

Україна займає важливе геополітичне положення на перетині Європи, Азії та Близького Сходу, що визначає її роль як важливого постачальника продуктів харчування на світових ринках. Завдяки природним багатствам та аграрному потенціалу, розвинутій транспортній інфраструктур (морські порти на Чорному морі, залізничні та автомобільні магістралі) країна має значний вплив на глобальну продовольчу безпеку.

Наша держава була і залишається одним із найбільших світових експортерів зернових культур (пшениця, кукурудза, ячмінь), соняшnikової олії, ріпаку, сої тощо. Соя та ріпак переважно орієнтовані на експорт, тоді як насіння соняшника, зазвичай, перероблялося безпосередньо на вітчизняних підприємствах. Втім, через проблеми в енергозабезпеченні, викликані відомими причинами, на поточний момент експортери змушені реалізовувати більшу частину насіння соняшника[5].

Ці культури є основними компонентами світового раціону та важливими для виробництва кормів і технічної продукції. Україна є гарантом стабільності продовольчих ринків. Багато держав Африки та Азії залежать від українського зерна. Наша продукція використовується для гуманітарних програм ООН (зокрема Всесвітньою продовольчою програмою).

До основних викликів, які постали перед агропромисловим комплексом країни у сфері зовнішньоекономічної діяльності сьогодні варто віднести: військову агресію Москви, яка блокує порти, знищує сільськогосподарську інфраструктуру та сільськогосподарські угіддя; зміну клімату, що впливає на врожайність та вимагає адаптації галузі до нових умов; посилення конкуренції на міжнародних продовольчих ринках з боку інших країн (зростання виробництва зернових в США, Канаді, Бразилії та ін.

Якщо ж розглянути динаміку розвитку галузі сільськогосподарського виробництва за останні роки, то можна побачити, що неспровокована навала північного сусіда завдала надзвичайно великої шкоди виробникам агропродукції (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Індекси сільськогосподарської продукції за категоріями господарств
(у постійних цінах 2021 року; відсотків до попереднього року)***

Категорії господарств		Роки						2023 р. до 2017 р.
		2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Господарства усіх категорій	продукція сільського господарства	1,082	1,014	0,899	1,164	0,747	1,111	0,953
	з неї: продукція рослинництва	1,101	1,017	0,880	1,223	0,718	1,139	0,986
	продукція тваринництва	1,012	1,001	0,976	0,951	0,882	1,004	0,833
Підприємства	продукція сільського господарства	1,119	1,026	0,880	1,222	0,721	1,164	1,036
	з неї: продукція рослинництва	1,133	1,024	0,860	1,273	0,690	1,188	1,041
	продукція тваринництва	1,045	1,037	0,995	0,978	0,920	1,050	1,019
Господарства населення	продукція сільського господарства	1,015	0,990	0,938	1,051	0,805	1,002	0,799
	з неї: продукція рослинництва	1,031	1,001	0,930	1,108	0,792	1,024	0,862
	продукція тваринництва	0,982	0,966	0,957	0,923	0,839	0,948	0,666

*Джерело: [19]

Так, індекс сільськогосподарської продукції у всіх категоріях виробників за 2022 рік у порівнянні з попереднім роком становив 0,747, що свідчить про значне зниження ефективності використання виробничого потенціалу галузі.

Слід також зауважити, що хоч підприємства у 2022 році в порівнянні з господарствами населення допустили різкіше зниження обсягів виробництва продукції (0,721 до рівня 2021 року, населення – 0,805), все ж у 2023 році агроформуванням вдалося забезпечити зростання цього показника в порівнянні до 2017 року (1,036), тоді як серед господарств населення мав місце спад – 0,799.

Сказане може свідчити про те, що незважаючи на війну, підприємства змогли певним чином швидше адаптуватися до нових умов. Вони виявилися значно стійкішими до економічних та воєнних викликів, а господарства

населення опинилися у скрутному становищі через втрату доступу до ресурсів (кормів, добрив), військові ризики та економічні труднощі.

Як свідчать розрахунки Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), війна вже завдала збитків сільським домогосподарствам на суму приблизно 2,25 млрд. дол. США, у тому числі – в рослинництві 1,26 млрд. дол. США, тваринництві – на 0,98 млрд. дол. США. В цілому в країні близько чверті домогосподарств призупинило або повністю припинило виробництво сільськогосподарської продукції. У прифронтових регіонах цей показник сягає мало не 40% [38].

Разом з тим, загальна продуктивність сільського господарства у 2023 році таки частково відновилася, але залишається нижчою за рівень до повномасштабного вторгнення.

Як відомо, будь-яке виробництво та ринок товарів з часом зазнає певних змін, що у контексті нашого дослідження проявилось через тимчасову окупацію частини територій (значна площа сільськогосподарських угідь залишається недоступною для обробітку), блокаду портів і ускладнення транспортних шляхів (негативний вплив на можливість експорту зернових і олійних культур), зростання витрат на виробництво (ціни на паливо, добрива та засоби захисту рослин суттєво зросли), що скоротило рентабельність багатьох культур).

На перший погляд дані наведеної нижче таблиці 2.2 не вказують на суттєві зміни у структурі сільськогосподарської продукції, виробленої в Україні за період з 2018 по 2023 рр. Однак, звертає на себе увагу збільшення на 4,1 пункту питомої ваги виробництва технічних культур, завдяки чому рослинництво забезпечило хоч і незначне, але зростання (+1,3 пункту).

Що ж до тваринництва, то тут збільшення частки мало місце лише щодо вирощування сільськогосподарських тварин (лише +0,5 пункту).

Таблиця 2.2

**Структура продукції сільського господарства за її видами
(у постійних цінах 2021 року)***

% до загального обсягу

Показник	Роки						2023 р. до 2018 р. (+,-)
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Продукція рослинництва	79,8	80,1	78,3	82,3	79,1	81,1	+1,3
<i>Культури зернові та зернобобові</i>	35,6	37,1	36,0	40,5	34,0	33,6	-2,0
<i>Культури технічні</i>	29,3	29,4	27,4	28,8	30,8	33,4	+4,1
<i>Картопля, культури овочеві та багаторічні продовольчі</i>	10,6	10,0	11,3	9,9	11,3	10,7	+0,1
<i>Культури плодові та ягідні, виноград</i>	2,3	1,9	2,0	1,8	2,2	2,0	-0,3
<i>Культури кормові</i>	1,4	1,3	1,3	1,1	1,3	1,2	-0,2
<i>Інша продукція та зміна обсягів незавершеного виробництва</i>	0,6	0,4	0,3	0,2	-0,5	0,2	-0,4
Продукція тваринництва	20,2	19,9	21,7	17,7	20,9	18,9	-1,3
<i>Вирощування сільськогосподарських тварин</i>	10,1	10,2	11,2	9,4	11,2	10,6	+0,5
<i>Молоко</i>	6,9	6,5	6,9	5,6	6,7	5,7	-1,2
<i>Яйця</i>	2,5	2,6	2,8	2,1	2,4	2,0	-0,5
<i>Інша продукція</i>	0,7	0,6	0,8	0,6	0,6	0,6	-0,1

*Джерело: [19]

Головним фактором сільськогосподарського виробництва, поруч з капіталом, працею, підприємницьким хистом менеджерів, є і залишатиметься земля, оскільки вона забезпечує основу для вирощування рослин, випасу худоби та інших видів аграрної діяльності. Її роль виявляється через родючість – здатність забезпечувати певний рівень продуктивності у сільському господарстві. В економічній теорії виділяють кілька видів родючості залежно від джерел та механізмів її формування:

- природна родючість – основа продуктивності ґрунту, що визначається його фізико-хімічними властивостями – вмістом гумусу, структури, водо- і повітропроникністю;

- штучна (агротехнічна) родючість – результат діяльності людини, яка за допомогою обробітку землі, внесення добрив, зрошення, меліорації чи інших агротехнічних заходів підвищує продуктивність ґрунту.

- ефективна (економічна) родючість – здатність землі приносити економічну вигоду залежно від умов її використання;

- потенційна родючість – максимальна продуктивність ґрунту за умов його оптимального використання.

В класичних та сучасних економічних теоріях земля розглядається в контексті продуктивності, обмеженості ресурсу та специфіки впливу на економічні процеси. Тут варто згадати бодай праці таких відомих вчених-економістів як Адам Сміт («Дослідження про природу і причини багатства народів»), Давід Рікардо («Принципи політичної економії та оподаткування»), Йоганн Генріх фон Тюнен («Ізольована держава»), Альфред Маршалл («Принципи економіки»), а також роботи Дугласа Норта, Еліно́р Остром, Германа Дейлі і ще цілої низки авторів.

Роль землі в економічній теорії змінювалась із розвитком наукових підходів. Якщо класики акцентували увагу на продуктивності та обмеженості земельних ресурсів, то сучасні теорії дедалі частіше розглядають її у контексті стійкого розвитку, екології та соціальної справедливості.

Запровадження у 2021 році ринку землі в Україні розширило можливості щодо ефективного її використання і дозволило аграріям залучати додаткові інвестиції та на цій основі модернізувати виробництво. Починаючи з першого січня 2025 року на законодавчому рівні надано право юридичним особам купувати землю у розмірі до 10 тисяч гектарів.

Разом з тим, важливими ще залишається низка проблем з питань власності, оренди та довгострокового планування використання земельних ресурсів, остаточне вирішення яких можливе лише після повної Перемоги України над ворогом.

Динаміка зміни площ під посівами сільськогосподарських культур, яка характеризує основні напрямки розвитку рослинництва на сучасному етапі, показана у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Динаміка площ, з яких зібрано врожай сільськогосподарських культур за 2018-2023 рр.*

Культура	Роки						2023 р. у % до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2018 р.	2021 р.
Культури зернові та зернобобові	14794	15292	15283	15948	11773	10836	73,2	67,9
Буряк цукровий фабричний	275	221	220	227	184	250	90,9	110,1
Соняшник	6167	5959	6481	6665	5238	5202	84,4	78,0
Ріпак і кольза	1039	1279	1113	1005	1156	1432	137,8	142,5
Соя	1729	1613	1364	1323	1527	1834	106,1	138,6
Картопля	1320	1309	1325	1283	1204	1210	91,7	94,3
Культури овочеві	440	452	465	461	375	397	90,2	86,1
Коренеплоди кормові	203	192	191	177	163	157	77,3	88,7
Кукурудза кормова	259	247	267	216	202	195	75,3	90,3
Трави на сіно	992	980	940	885	758	750	75,6	84,7

*Джерело: [19]

Результати порівняння 2023 року до показників 2021 (останнього перед повномасштабним вторгненням окупанта року) свідчать, що за цей період у посівних площах сільськогосподарських культур, відбулися певні зміни, а саме: площа зернових та зернобобових культур зменшилася на 5112 тис. га або на 32,1%, , соняшнику – на 1463 тис. га або на 22%, картоплі – на 73 тис. га або на 5,7%, культур овочевих – на 64 тис. га або на 13,9%, коренеплодів кормових – на 20 тис. га або на 11,3%, кукурудзи кормової – на 21 тис. га або на 9,7%, трав на сіно – на 135 тис. га або на 15,3%. Збільшення площ мало місце щодо буряка цукрового фабричного – на 23 тис. га або на 10,1%, ріпаку і кользи – на 427 тис. га або на 42,5%, сої – на 511 тис. га або на 38,6%.

Тобто маємо яскраво виражений тренд до збільшення обсягів виробництва технічних культур.

Одним з головних показників, що характеризує рівень ефективності використання землі, праці, техніки, добрив та інших агротехнічних засобів є урожайність – показник продуктивності сільськогосподарських культур, який визначає кількість врожаю, отриманого з одиниці площі (зазвичай виражається

в центнерах на гектар). Це показник інтегративної дії природних (грунтові властивості, клімат) та антропогенних (технології, управління) факторів.

В науковій літературі розрізняють такі типи урожайності – біологічна урожайність (максимально можлива кількість біомаси, яку культура може утворити за ідеальних умов) та господарська урожайність (реальний показник, що враховує втрати під час збору, зберігання та транспортування). Урожайність тісно пов'язана з продуктивністю праці, оскільки її підвищення забезпечує збільшення кількості продукції при тих самих витратах праці.

Аналізуючи динаміку рівні урожайності основних сільськогосподарських культур в Україні за період 2018-2023 рр., варто зазначити, що навіть незважаючи на доволі непростий стан національної економіки на поточний момент, за майже всіма культурами спостерігався ріст цього показника (табл. 2.4), що вселяє надії на добрі перспективи розвитку галузі вже у короткостроковому та середньостроковому періодах. Стосовно ж перспектив більш віддалених, то можна припустити, що потреби ринку продовольства та підтримка з боку держави та наших стратегічних партнерів у розвитку аграрного сектора економіки України в поєднанні з підприємницькою ініціативою, знаннями та досвідом нашого народу неодмінно виведуть галузь на належний рівень розвитку.

Таблиця 2.4

Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур*

ц/га

Культура	Роки						2023 р. у % до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2018 р.	2021 р.
Культури зернові та зернобобові	47,4	49,1	42,5	53,9	45,8	55,2	116,5	102,4
Бурак цукровий фабричний	509,0	461,0	416,0	479,0	541,0	525,0	103,1	109,6
Соняшник	23,0	25,6	20,2	24,6	21,6	24,5	106,5	99,6
Ріпак та кольза	26,5	25,6	23,0	29,3	28,7	29,2	110,2	99,7
Соя	25,8	22,9	20,5	26,4	22,6	25,9	100,4	98,1
Картопля	171,0	155,0	157,0	166,0	174,0	177,0	103,5	106,6
Культури овочеві	214,0	214,0	207,0	215,0	200,0	209,0	97,7	97,2
Коренеплоди кормові	305,0	302,0	288,0	294,0	308,0	309,0	101,3	105,1
Кукурудза кормова	269,0	259,0	248,0	316,0	294,0	331,0	123,0	104,7
Культури плодові та ягідні	128,4	108,1	105,6	117,3	116,1	119,0	92,7	101,4
Виноград	114,9	92,7	75,6	76,1	89,0	93,0	80,9	122,2

*Джерело: [19]

Як бачимо, позитивна динаміка щодо урожайності в порівнянні з 2021 роком мала місце для: винограду – на 16,9 ц/га або на 22,2%, буряка цукрового фабричного – на 46 ц/га або на 9,6%, картоплі – на 11 ц/га або на 6,6%, коренеплодів кормових – на 15 ц/га або на 5,1%, кукурудзи кормової – на 15 ц/га або на 4,7%, культур зернових та зернобобових – на 1,3 ц/га або на 2,4%, культур плодкових та ягідних – на 1,7 ц/га або на 1,4%.

До негативних сторін варто віднести, хоч і незначне, але зниження рівня урожайності відносно 2021 року таких стратегічних культур, як ріпак – на 0,3%, соняшник – на 0,4% та сою – на 1,9%.

Якщо ж порівняти 2023 рік з 2018 роком, то доволі непоганою динамікою можна охарактеризувати урожайність зернових і зернобобових культур (+16,5%), ріпаку і кользи (+10,2%), кормової кукурудзи (+23,0%) та соняшника (+6,5%).

Іншою важливою складовою агропромислового комплексу України є тваринництво, значення якого для продовольчої безпеки країни важко переоцінити.

Слід таки визнати, що частка продукції тваринництва в загальних обсягах виробництва сільськогосподарської продукції в Україні має стійку тенденцію до зниження (за період з 2015 по 2021 роки вона зменшилася з 24,2 до 18,6 відсотків)[15, С. 48]. Основні причини такого стану речей – це зміщення акценту на виробництво рослинницької продукції через більшу її економічну привабливість.

Якщо ж розглянути тваринницьку галузь у площині забезпечення потреб населення відповідними продуктами харчування, то маємо підстави говорити про відносно достатній рівень їх виробництва.

Що ж до молочної галузі, то тут також спостерігається деяке покращення – у 2023 році сільськогосподарські підприємства знову вийшли на довоєнний (до 2022 року) рівень виробництва молока (2,8 млн. т).

Однак, посилення кризових явищ у тваринництві, зокрема в м'ясо-молочній галузі, таки має місце. Однією з причин цього є скорочення поголів'я

сільськогосподарських тварин серед усіх категорій виробників, хоч через можливість релокації виробництва підприємства виявилися більш стійкими до сучасних викликів[38].

Нижче наведено показники динаміки поголів'я сільськогосподарських тварин у всіх категоріях господарств за 2018-2023 роки (табл. 2.5), з аналізу яких видно, що у 2023 році в порівнянні з 2021 роком (до повномасштабного вторгнення) найбільше скоротилася кількість великої рогатої худоби (на 488 тис. голів або на 18,5%), овець та кіз (на 188 тис. голів або на 17,2%).

Таблиця 2.5

Кількість сільськогосподарських тварин на кінець року*

тис. голів

Види тварин	Роки						2023 р. у % до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2018 р.	2021 р.
Велика рогата худоба	3333	3092	2874	2644	2307	2156	64,7	81,5
у тому числі корови	1919	1789	1673	1544	1353	1263	65,8	81,8
Свині	6025	5727	5876	5609	4948	5094	84,5	90,8
Вівці та кози	1269	1205	1140	1094	941	906	71,4	82,8
Птиця, млн. голів	211,7	220,5	200,6	202,2	180,5	184,7	87,2	91,3

*Джерело: [19]

Все сказане вище є основною причиною зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції. Згідно з статистичними даними (табл. 2.6) у 2023 році в порівнянні з 2021 роком найсуттєвіше скоротилося виробництво вовни (на 310 т або на 20,7%), яєць (на 2692 млн. штук або на 19,1м та молока (на 1284 тис. т або на 14,7%).

Таблиця 2.6

Динаміка обсягів виробництва продукції тваринництва в 2018-2023 роках*

Вид продукції	Роки						2023 р. у % до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2018 р.	2021 р.
М'ясо (у забійній масі), тис. т	2355	2492	2478	2438	2207	2240	95,1	91,9
Молоко, тис. т	10064	9663	9264	8714	7768	7430	73,8	85,3
Яйця, млн. шт.	16132	16678	16167	14071	11922	11379	70,5	80,9
Вовна, т	1908	1734	1573	1497	1237	1187	62,2	79,3

*Джерело: [19]

Узагальнюючи все описане вище можна сказати, що аграрний сектор національної економіки, незважаючи на поточну кризову ситуацію, продемонстрував певний рівень стійкості. Що ж до подальшого розвитку галузі, то це буде залежати від значної модернізації виробництва, інтеграції в міжнародні ринки, покращення інфраструктури та вирішення екологічних

проблем вже після завершення бойових дій агресором, на що сьогодні спрямовується значна, якщо не «левова», частка людських, матеріальних та фінансових ресурсів.

2.2. Підприємства як найбільш перспективна форма господарювання у галузі сільськогосподарського виробництва

У попередній частині роботи нами вже коротко розглядалося питання переваг сільськогосподарських підприємств над господарствами населення.

Цій темі було присвячено цілу низку досліджень в галузі економічної науки. Так, Адам Сміт стверджував, що ефективність виробництва зростає за рахунок поділу праці та спеціалізації. У великому товарному сільськогосподарському виробництві спеціалізація дозволяє знижувати витрати та підвищувати якість продукції.

Альфред Маршалл детально аналізував економію на масштабах виробництва, зазначаючи, що у великих господарствах знижуються середні витрати на одиницю продукції, що досягається завдяки доступу до сучасної техніки, оптимізації логістики та залученню кваліфікованої робочої сили.

Джон Кейнс звертав увагу на вплив інвестицій у великі господарства на економічне зростання.

Промислове виробництво в сільському господарстві має змогу завдяки значним обсягам продукції (ефект масштабу) інвестувати кошти у передові сучасні технології, які сприяють підвищенню ефективності господарської діяльності, що у свою чергу, знижує собівартість продукції.

Можливість широкої співпраці з науково-дослідними установами – ще одна вагома перевага цієї категорії виробників.

Агропромислова інтеграція підприємств відкриває перед ними широкі перспективи щодо поєднання усіх етапів виробництва – від вирощування до переробки та збуту продукції, що сприяє зростанню ефективності, конкурентоспроможності та стійкості агропромислового комплексу в цілому.

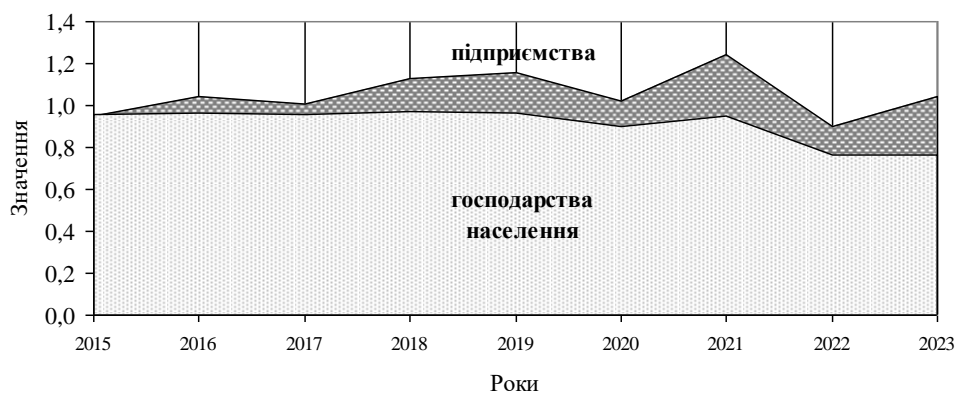
Об'єднання цих етапів у єдину систему, що в науковій літературі має назву «вертикальна інтеграція», дозволяє оптимізувати витрати, особливо

логістичні, уникати дублювання управлінських функцій. Як результат для підприємства – створення додаткової вартості.

Великі господарства можуть забезпечити стабільне постачання продовольства навіть у регіонах з високою густотою населення, зміцнюючи продовольчу безпеку країни.

Як свідчать фахівці, сьогодні першість з виробництва значної кількості сільськогосподарських культур в Україні неухильно перехоплюють саме підприємства[10].

Для наочної ілюстрації існування певних переваг сільськогосподарських підприємств над господарствами населення варто навести графік кумулятивних значень зростання (зменшення) обсягів виробництва сільськогосподарської продукції серед зазначених категорій за період 2015-2023 рр. (рис. 2.1.).

Рис. 2.1. Графічне зображення кумулятивних значень зростання (зменшення) обсягів виробництва сільськогосподарської продукції серед сільськогосподарських підприємств і господарств населення за період 2015-2023 рр. (у постійних цінах 2021 року)*

*Джерело: [19]

Як бачимо, лаг між темпами зростання (зменшення) обсягів виробництва продукції агроформувань та населення за вказаний період практично постійно збільшувався. Так, підприємства забезпечили за вказаний часовий період індекс росту у розмірі 1,045, тоді як населення допустило спад виробництва (0,765). Важливим є також те, що перші до того ж зуміли, після спаду у 2022 році, знову продемонструвати позитивний тренд.

Сільськогосподарське виробництво, як динамічна система, постійно трансформується, взаємодіючи із зовнішнім середовищем (природними,

економічними, соціальними, технологічними факторами, глобальними ринковими тенденціями тощо). Таким чином, реагуючи на зміни серед перелічених вище чинників, сільгоспвиробники на конкретному етапі обирають певні способи використання наявних сільськогосподарських угідь, що, у свою чергу, знаходить своє відображення у розмірах і структурі посівних площ.

Нижче наведено статистичні дані, які дають змогу оцінити характер змін, що відбувалися у цій царині серед сільськогосподарських підприємств упродовж 2018-2024 років.

Таблиця 2.7

**Посівна площа сільськогосподарських культур у підприємствах
за 2018-2023 рр.***

тис. га

Культура	Роки				2024 р. у % до:	
	2018	2021	2023	2024	2018 р.	2021 р.
Культури сільськогосподарські	19314,6	20010,9	16249,4	16720,6	86,6	83,6
Культури зернові та зернобобові	10794,0	11740,5	7853	8002,2	74,1	68,2
у т.ч.:						
<i>пшениця</i>	<i>5086,5</i>	<i>5432,0</i>	<i>3504,3</i>	<i>3746,1</i>	<i>73,6</i>	<i>69,0</i>
<i>кукурудза на зерно</i>	<i>3545,0</i>	<i>4390,9</i>	<i>3191,5</i>	<i>3105,3</i>	<i>87,6</i>	<i>70,7</i>
<i>ячмінь</i>	<i>1322,6</i>	<i>1324,6</i>	<i>692,7</i>	<i>637,3</i>	<i>48,2</i>	<i>48,1</i>
<i>жито</i>	<i>86,1</i>	<i>119,8</i>	<i>38,8</i>	<i>34,3</i>	<i>39,8</i>	<i>28,6</i>
<i>овес</i>	<i>73,2</i>	<i>55,2</i>	<i>52,6</i>	<i>63,2</i>	<i>86,3</i>	<i>114,5</i>
<i>гречка</i>	<i>66,9</i>	<i>46,5</i>	<i>115,8</i>	<i>58,6</i>	<i>87,6</i>	<i>126,0</i>
<i>сорго</i>	<i>32,5</i>	<i>32,4</i>	<i>10,8</i>	<i>15,5</i>	<i>47,7</i>	<i>47,8</i>
<i>просо</i>	<i>30,4</i>	<i>55,6</i>	<i>78,7</i>	<i>82,8</i>	<i>272,4</i>	<i>148,9</i>
<i>рис</i>	<i>12,6</i>	<i>9,9</i>	<i>2,2</i>	<i>3,0</i>	<i>23,8</i>	<i>30,3</i>
культури зернобобові	518,5	261,4	160,2	248,3	47,9	95,0
Культури технічні	7891,2	7782,7	8004,7	8348,9	105,8	107,3
у т.ч.:						
<i>соя</i>	<i>1535,2</i>	<i>1096,9</i>	<i>1663,9</i>	<i>2475,9</i>	<i>161,3</i>	<i>225,7</i>
<i>ріпак</i>	<i>1028,6</i>	<i>996,3</i>	<i>1428,9</i>	<i>1258,9</i>	<i>122,4</i>	<i>126,4</i>
<i>соняшник</i>	<i>4960,5</i>	<i>5404,5</i>	<i>4513,5</i>	<i>4242,7</i>	<i>85,5</i>	<i>78,5</i>
<i>буряк цукровий фабричний</i>	<i>261,1</i>	<i>212,8</i>	<i>238,4</i>	<i>246,3</i>	<i>94,3</i>	<i>115,7</i>
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі	53,9	54,8	43,2	45,6	84,6	83,2
у т.ч.:						
<i>картопля</i>	<i>16,2</i>	<i>19,4</i>	<i>15</i>	<i>15,3</i>	<i>94,4</i>	<i>78,9</i>
<i>культури овочеві відкритого ґрунту</i>	<i>31,4</i>	<i>31,7</i>	<i>26,4</i>	<i>26,5</i>	<i>84,4</i>	<i>83,6</i>
<i>культури баштанні продовольчі</i>	<i>3,7</i>	<i>3,2</i>	<i>1,5</i>	<i>3,4</i>	<i>91,9</i>	<i>106,3</i>
Культури кормові	575,5	432,9	355,9	323,9	56,3	74,8

*** **Примітка:** розміри посівних площ під плодовими, ягідними культурами та виноградом органами статистики щодо підприємств не публікувалися

*Джерело: [19]

Найвищі темпи скорочення серед сільськогосподарських культур спостерігалися щодо зернових (74,1 до 2018 року і 68,2% – до 2021 року), хоч посівні площі під вівсом, гречкою і просом збільшилися відносно 2021 року відповідно на 14,5, 26,0 та 48,9%.

Зменшення посівних площ під кормовими культурами (56,3 і 74,8%), як буде показано нижче, – це результат певних кризових явищ у тваринництві.

Що ж до технічних культур, то тут мало місце зростання відповідно на 5,8 та 7,3%.

Показовими, як на наш погляд, є результати порівняння розмірів посівних площ у 2024 році з 2023 роком. Так, за цей період відбулося збільшення розмірів загальної посівної площі на 471,2 тис. га або на 2,9%, у тому числі за рахунок зернових та зернобобових культур – на 149,2 тис. га або на 1,9% та технічних культур – на 344,2 тис. га або на 4,3% (за рахунок сої – +812 тис. га або на 48,8%).

Суттєве збільшення площ посівів під соєю – це реакція виробників на запити світового продовольчого ринку. Так, відповідно до звіту Міжнародної ради з зерна (IGC), опублікованому у жовтні 2024 року, прогнозується, що світове виробництво цієї культури у 2024/25 році досягне 421 млн. т, а це на 6,7% більше за обсяги попереднього року[6].

Абсолютно зрозумілим є те, що між посівними площами та обсягами виробництва конкретної сільськогосподарської культури існує доволі тісний кореляційний зв'язок, що яскраво демонструють статистичні дані, наведені у табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Динаміка обсягів виробництва підприємствами сільськогосподарських культур за 2018-2023 рр.*

Культура	Роки				2023 р. у % до:	
	2018	2021	2022	2023	2018 р.	2021 р.
Культури зернові та зернобобові	56096	69689	42315	47716	85,1	68,5
Буряк цукровий фабричний	13317	10354	9508	12696	95,3	122,6
Соя***	3961	2896	3098	4310	108,8	148,8
Ріпак***	2726	2919	3678	4173	153,1	142,9
Соняшник	12194	14214	9989	11362	93,2	79,9
Картопля	416	495	433	422	101,4	85,3
Культури овочеві	1357	1402	445	954	70,3	68
Культури плодові та ягідні	556	464	353	394	70,9	84,9
Виноград	263	101	83	82	31,2	81,2

***Примітка: обсяги виробництва сої та ріпаку розраховано виходячи з середньої урожайності культур в цілому в Україні, оскільки органами статистики ці показники окремо щодо підприємств не публікувалися

*Джерело: [19], [7], [8], [48]

Аналізуючи динаміку обсягів виробництва сільськогосподарських культур в Україні за 2018-2023 роки, можна зробити такі висновки:

- у 2023 році виробництво зернових та зернобобових культур зменшилося на 14,9% порівняно з 2018 роком і на 31,5% – порівняно з 2021 роком. До основних причин варто віднести суттєве ускладнення логістики через блокаду портів, зростання цін на пальне, добрива, насіння та техніку;

- мала місце позитивна щодо обсягів виробництва цукрових буряків – на 22,6% більше, ніж у 2021 році;

- значне зростання у 2023 році виробництва сої – на 48,8% більше, ніж у 2021 році;

- аналогічна ситуація щодо виробництва ріпаку – на 42,9% більше порівняно з 2021 роком;

- обсяги виробництва соняшнику скоротилися на 20,1% через те, що значна частина регіонів вирощування соняшнику (південь України) перебувала в зоні бойових дій або окупації;

- обсяги виробництва картоплі майже не змінилися порівняно з 2018 роком (101,4%), що є наслідком стабільного внутрішнього попиту, відносно

незначних логістичних проблем через споживання цієї культури переважно в Україні;

- обсяги виробництва овочевих культур скоротилися і у 2023 році становили лише 70,3% від рівня 2018 року і 68,0% порівняно з 2021 роком. Значною мірою такий стан речей викликаний руйнуванням теплиць та відповідної інфраструктури у зонах бойових дій;

- обсяги виробництва плодових та ягідних культур скоротилися і у 2023 році становили 70,9% від рівня 2018 року та 84,9% – від рівня з 2021 року;

- катастрофічним, із цілком зрозумілих причин, можна назвати падіння обсягів виробництва винограду – у 2023 році виробництво становило лише 31,2% від рівня 2018 року.

Іншою надзвичайно важливою для забезпечення продовольчої безпеки держави галуззю, яка посідає вагоме місце в аграрному секторі економіки України і до того ж має потенційно значний експортний потенціал, є тваринництво[47].

Як свідчать дані державної статистики, на поточному етапі спостерігається скорочення поголів'я практично усіх категорій сільськогосподарських тварин (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Кількість сільськогосподарських тварин у сільськогосподарських підприємствах (на кінець року)*

тис. голів

Види тварин	Роки						2023 р. у % до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2018 р.	2021 р.
Велика рогата худоба	1138	1050	1008	1003	942	920	80,8	91,7
у тому числі корови	468	439	424	425	394	382	81,6	89,9
Свині	3395	3300	3629	3577	3144	3367	99,2	94,1
Вівці та кози	182	169	151	168	141	130	71,4	77,4
Птиця, млн. голів	118,8	127,8	109,7	113,5	101,8	106,2	89,4	93,6

*Джерело: [19]

Найбільше скоротилося поголів'я овець та кіз – на 28,6% до 2018 року та на 22,6% до 2021 року, далі – велика рогата худоба – на 19,2% до 2018 року та на 8,3% до 2021 року, птиця – на 10,6% до 2018 року та на 6,4% до 2021 року, свині – на 0,8% до 2018 року та на 5,9% до 2021 року.

Основною причиною скорочення поголів'я ВРХ, як вже доволі давньої і наразі не вирішеної проблеми в Україні, фахівці у галузі тваринництва вважають недостатній рівень підтримки молочного скотарства з боку держави.

Слід зауважити, що останнім часом окремими аналітиками висловлюється думка про появу певних ознак, які можуть свідчити про деяке покращення у цій сфері. Так, в 2024 році в низці областей на сільськогосподарських підприємствах спостерігалось зниження темпів скорочення поголів'я великої рогатої худоби[28].

Як наслідок змін у чисельності сільськогосподарських тварин, відбулися й певні зміни у обсягах виробництва тваринницької продукції, що видно з даних, наведених у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

**Обсяги виробництва основних видів продукції тваринництва
сільськогосподарськими підприємствами за 2018-2023 рр.***

Вид продукції	Роки						2023 р. у % до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2018 р.	2021 р.
М'ясо (у забійній масі), тис. т	1534	1698	1704	1720	1608	1680	109,5	97,7
у тому числі:								
- яловичина та телятина	88	102	85	78	81	85	96,6	109,0
- свинина	360	385	385	432	407	405	112,5	93,8
- м'ясо птиці	1085	1210	1232	1209	1119	1187	109,4	98,2
Молоко, тис. т	2755	2728	2761	2768	2644	2810	102,0	101,5
Яйця, млн. шт.	8900	9358	8913	7013	5786	5655	63,5	80,6
Вовна, т	236	200	146	151	94	117	49,6	77,5

*Джерело: [19]

Якщо порівнювати обсяги виробництва продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах за 2023 рік до 2018 року, то маємо таку картину: зменшення мало місце щодо вовни (на 50,4%), яєць (на 36,5%), яловичини та телятини (на 3,4%), тоді як виробництво молока збільшилося на 2,0%, а м'яса птиці – на 9,4%.

Порівняно з 2021 роком зменшення спостерігалось стосовно вовни (на 22,5%), яєць (на 19,4%), свинини (на 6,2%), м'яса птиці (на 1,8%), а зростання – щодо молока (на 1,5%) та яловичини і телятини (на 9,0%).

Сучасний стан тваринництва в сільськогосподарських підприємствах України залишається складним, але є перспективи для його відновлення та розвитку. Основні проблеми галузі пов'язані зі зменшенням обсягів

виробництва, низькою ефективністю селекційної системи, а також залежністю від імпорту генетичних ресурсів[47]. Значний вплив мають наслідки війни, які спричинили руйнування інфраструктури, зниження купівельної спроможності населення та втрату частини виробничого потенціалу.

Україна, історично відома як «житниця Європи», залишається одним із провідних експортерів сільськогосподарської продукції у світі. Агропромисловий комплекс відіграє надзвичайно важливу роль у економіці країни, особливо у контексті сучасних викликів, спричинених війною, економічними обмеженнями та глобальною продовольчою кризою.

Сільськогосподарська продукція забезпечує значну частину валютних надходжень, у тому числі й до державного бюджету. У 2023 році частка аграрного експорту становила понад 30% від загального експорту країни.

Олійні та зернові культури залишаються головними позиціями в експорті до країн Європи, Азії, Африки та Близького Сходу.

Україна є одним із найважливіших постачальників продовольства на світовий ринок. Частка країни у світовому експорті соняшникової олії досягає 35-37% [2], а зернових культур – близько 7% [9]. До 2022 року Україна входила до п'ятірки найбільших експортерів соняшникової олії та зернових культур [38].

Після повномасштабного нічим не спровокованого вторгнення московитів на територію нашої держави, що докорінно вплинуло на умови розвитку зовнішньої торгівлі, гостро постало питання експорту сільськогосподарської [39].

На сучасному етапі, враховуючи війну та обмеження в логістиці (зокрема через блокування Чорноморських портів), Україна активно працює над підтримкою стабільності постачання продовольства, зокрема через альтернативні шляхи експорту, такі як «зерновий коридор» через Дунайські порти. У складних умовах війни і глобальних викликів аграрний сектор демонструє гнучкість та здатність адаптуватись до змін. Як повідомила Держпродспоживслужба, у 2023 році в західних областях країни мало місце

збільшення кількості отриманих фітосанітарних сертифікатів на продукції рослинництва[4].

Продовження інновацій, підтримка держави та міжнародне партнерство є визначальними для подальшого розвитку галузі, зміцнення її позицій на міжнародних ринках та забезпечення гідного внеску у відбудову економіки держави.

Нижче наведено дані статистики щодо обсягів експортних операцій основних товарних позицій сільськогосподарської продукції за 2021-2023 рр. та 9 місяців 2024 року та частки галузі у загальних обсягах експорту (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Динаміка обсягів експортних операцій основних товарних позицій сільськогосподарської продукції за 2021-2023 рр. та 9 місяців 2024 року*

Товарна позиція	2021 р.		2022 р.		2023 р.		9 міс. 2024 р.		2023 р. до 2021 р. (+,-):	
	млн. дол. США	у % до загального обсягу	млн. дол. США	у % до загального обсягу	млн. дол. США	у % до загального обсягу	млн. дол. США	у % до загального обсягу	млн. дол. США	пунктів
живі тварини	40,9	0,06	38,8	0,09	30,6	0,08	21,1	0,07	-10,3	+0,02
м'ясо та їстівні субпродукти	845,6	1,24	923,8	2,09	892,3	2,47	773,8	2,51	+46,7	+1,22
молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед	378,5	0,56	452,1	1,02	403,5	1,12	360,6	1,17	+25,0	+0,56
інші продукти тваринного походження	23,1	0,03	14,8	0,03	13,0	0,04	12,6	0,04	-10,1	0,00
овочі	368,2	0,50	102,7	0,20	113,5	0,31	137,3	0,45	-254,7	-0,19
зернові культури	12343,8	18,13	9108,2	20,64	8306,7	22,96	7120,2	23,09	-4037,1	+4,82
насіння і плоди олійних рослин	2435,2	3,58	3757,7	8,51	2819,5	7,79	2227,8	7,22	+384,3	+4,22
Всього	16435,2	24,10	14398,0	32,59	12579,1	34,77	10653,4	34,55	-3856,1	+10,66

*Джерело:[20]

Результати аналізу даних статистики свідчать, що загальний обсяг експорту основних товарних позицій сільськогосподарської продукції у 2023 році скоротився порівняно з 2021 роком на 3856,1 млн. дол. США, а відносна частка галузі у загальному експорті зросла з 24,1% (2021 р.) до 34,8% (2023 р.). Останнє вказує на підвищення значення аграрного сектора в експортній структурі країни.

Щодо живих тварин, то тут мало місце скорочення обсягів експорту на 10,3 млн. дол. США (-25,2%).

На 46,7 млн. дол. США (+5,5%) зросли обсяги експорту м'яса та їстівних субпродуктів, їх частка в загальному експорті помітно збільшилася (з 1,2 до 2,5%).

Обсяг експорту молока, яєць, меду у 2023 році порівняно з 2021 роком зріс на 25,0 млн. дол. США (+6,6%), а частка у загальному експорті зросла з 0,6 до 1,1%.

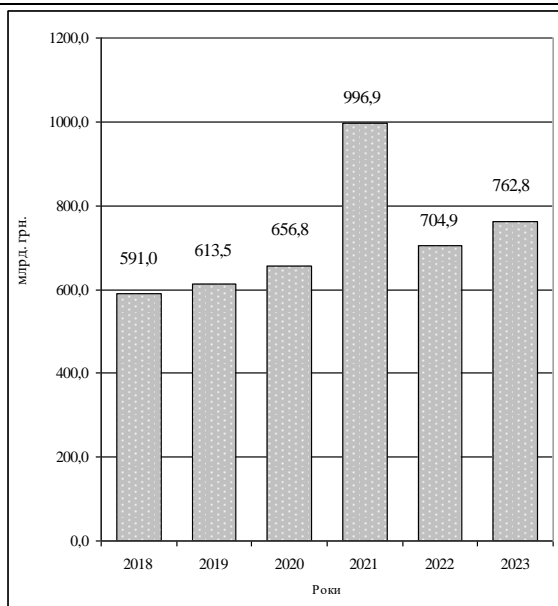
Значне скорочення обсягів експорту мало місце стосовно інших продуктів тваринного походження – на 10,1 млн. дол. США (-43,7%).

Відбулось суттєве падіння експорту овочів – на 254,7 млн. дол. США (-69,2%). Частка їх скоротилась з 0,5 (2021 р.) до 0,3% (2023 р.).

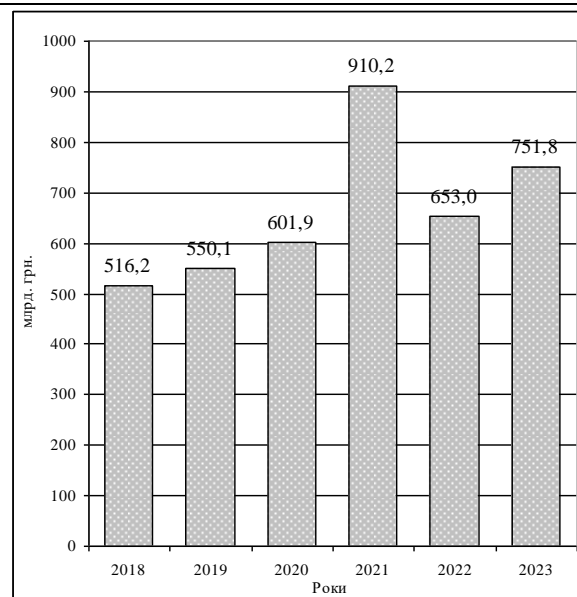
Також зменшилися обсяги експорту зернових культур – на 4037,1 млн. дол. США (-32,7%). Попри це їх частка в експорті відчутно зросла – з 18,1 до 23,0%.

Обсяг експорту насіння і плодів олійних рослин збільшився на 384,3 млн. дол. США (+15,8%), а частка у загальному експорті зросла з 3,6 до 7,9%, що демонструє посилення ролі цього виду продукції.

Якщо ж дати найбільш узагальнену оцінку діяльності сільськогосподарських підприємств упродовж останніх років, то є всі підстави говорити, що до 2022 року тут відбувалася значна активізація щодо нарощування обсягів виробництва та реалізації продукції. Про це переконливо свідчать звітні дані, наведені нижче (рис. 2.2 і рис.2.3).

Рис. 2.2. Обсяг виробленої продукції сільськогосподарськими підприємствами у 2018-2023 рр.

Рис. 2.3. Обсяг реалізованої продукції сільськогосподарськими підприємствами у 2018-2023 рр.*

*Джерело:[18]

Як бачимо, за період 2018-2023 рр. відбулося зростання обсягів виробництва на 29,1%. У 2021 році обсяг продукції досяг найвищого значення (996862,4 млн. грн.), після чого розпочалося падіння. Внаслідок широкомасштабного вторгнення у 2022 році стався різкий спад (на 29,3%) порівняно з 2021 роком. Разом з тим, у 2023 році обсяги виробництва зросли на 8,2% порівняно з 2022 роком, але все ще були на 23,5% меншими від обсягів за 2021 рік.

Аналогічний стан речей і щодо обсягів реалізації продукції. Так, з 2018 по 2021 рік спостерігалось стабільне зростання обсягу реалізованої продукції. У 2022 році відбулося суттєве зниження на 28,3% порівняно з 2021 роком. У 2023 році ситуація покращилася порівняно з 2022 роком (+15,1%), однак показник все ще не досяг рівня 2021 року. Загалом обсяг реалізованої продукції зріс у 2023 році порівняно з 2018 роком (145,6%), але ще не відновився до пікового рівня 2021 року (лише 82,6% від цього показника).

На жаль, лихоліття, що спіткало нашу країну і наслідки якого ще тривалий час негативно впливатимуть на агропромисловий сектор національної економіки, суттєво загальмувало розвиток сільського

господарства і ті позитивні тенденції, які до повномасштабного вторгнення мали місце у цій сфері.

2.3. Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств

Рівень ефективності сільськогосподарських підприємств визначається тим, наскільки раціонально використовуються ресурси (земля, праця, капітал, підприємницькі здібності) для досягнення бажаних результатів. Цей показник характеризує здатність підприємства виробляти конкурентну продукцію при мінімальних затратах. Ефективність – це багатогранне поняття, що охоплює технічний, економічний, соціальний і управлінський аспекти.

Теоретичні основи ефективності діяльності підприємства є предметом досліджень багатьох вчених-економістів, які пропонували різні підходи до її визначення та оцінки. Основні аспекти цього поняття можна розглянути на основі таких праць і ідей:

- Адам Сміт (класичний підхід) у своїй праці «Дослідження природи та причин багатства народів» підкреслював значення продуктивності праці як основного чинника економічної ефективності. Його ідеї заклали фундамент для розуміння зв'язку між витратами ресурсів і результатами виробництва;

- Альфред Маршалл (неокласична економічна теорія) підкреслював, що витрати виробництва відіграють ключову роль у визначенні пропозиції товарів. Його внесок у питання ефективності виробництва ґрунтується на аналізі взаємодії попиту, пропозиції, витрат виробництва та конкурентних ринків;

- Фредерік Тейлор (теорія управління), засновник наукового менеджменту, зосереджував увагу на підвищенні ефективності через оптимізацію виробничих процесів, використання часу та організацію праці через стимулювання персоналу в підвищенні рівня продуктивності праці. У праці «Принципи наукового менеджменту» Тейлор обґрунтував підходи до раціонального використання ресурсів;

- Пітер Друкер (теорія інноваційної економіки і підприємницького суспільства) вважав ефективність діяльності підприємства визначальною для

досягнення стратегічних цілей. У своїх працях, зокрема «Менеджмент: завдання, обов'язки, практика», він наголошував на важливості орієнтації на результат і створення цінності для споживача. Відома його теза, що ефективність означає не лише правильно обирати пріоритети в розвитку підприємства, а й розробляти механізми успішної реалізації поставлених завдань;

- Джон Хікс, лауреат Нобелівської премії з економіки, у своїх дослідженнях показав, що ефективність може бути як технічною (оптимальне використання ресурсів), так і економічною (мінімізація витрат на одиницю продукції). Дж. Хікс приділяв увагу продуктивності праці та ефективності використання ресурсів – ефективність досягається в умовах рівноваги, коли гранична продуктивність ресурсів дорівнює їхній ціні;

- Пол Ентоні Самуельсон та Вільям Нордгауз, лауреати Нобелівської премії з економіки, стверджували, що економічна ефективність діяльності підприємства – це здатність останнього досягати найвищих результатів при використанні наявних у нього на поточний момент виробничих ресурсів;

- Пол Теодор Гейне, американський економіст та академік, стверджував, що економічна ефективність вимірюється не співвідношенням між фізичними величинами цілей і засобів, а співвідношенням між вартістю цілей і вартістю засобів.

Загальна схема, яка показує взаємозв'язок ефективності з використаними виробничими ресурсами та результатами діяльності підприємства, наведена на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Формування ефективності виробництва*

*Джерело: [12]

Будь-яке виробництво передбачає витрати ресурсів і одержання певних результатів. Але на однакову кількість витрачених ресурсів підприємства можуть одержувати далеко не однакові за величиною результати. В такому разі кажуть, що підприємства ведуть виробництво з різною ефективністю.

Входячи з особливостей сільськогосподарського виробництва в науковій літературі виокремлюють такі види ефективності, як технологічна, економічна та соціальна.

Технологічна ефективність у сільському господарстві – це здатність підприємства оптимально використовувати наявні технології, ресурси та виробничі процеси для досягнення максимально можливого обсягу продукції за мінімальних витрат.

Це поняття відображає рівень застосування сучасних агротехнічних методів, техніки, обладнання та використання ресурсів (землі, води, добрив, насіння тощо).

Технологічно ефективним вважається процес, за якого в ході виробництва продукції витрачається менше бодай одного ресурсу при сталій кількості інших ресурсів та коли досягається максимальний обсяг виробленої продукції при використанні певної обмеженої кількості ресурсів.

До основних характеристик такого процесу відносять:

- раціональність – використання найбільш ефективних технологій і методів обробки сировини або матеріалів, зменшення їх непродуктивних втрат;
- оптимізація ресурсів – баланс між використанням матеріальних, людських, фінансових і енергетичних ресурсів;
- стабільність – забезпечення безперебійного функціонування виробничих систем;
- інноваційність – використання нових технологій, автоматизації та цифровізації з метою підвищення ефективності виробництва;
- екологічність – дотримання екологічних стандартів;
- гнучкість – здатність швидко адаптуватися до змін у потребах ринку або умов виробництва.

Технологічна ефективність в рослинництві оцінюється через такі показники, як врожайність сільськогосподарських культур з одиниці посівної площі та якість отриманої продукції.

Що ж до тваринництва, то тут у ролі технологічних показників ефективності виступає продуктивність сільськогосподарських тварин та якість продукції.

З технологічною ефективністю безпосередньо пов'язана економічна ефективність – співвідношення між ресурсами і результатами господарської діяльності.

Категорія «соціальна ефективність» відображає рівень соціальних умов життя людей і є похідною від економічної ефективності[12].

Надзвичайно важливим чинником, що впливає на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств, є рівень урожайності вирощуваних культур, оскільки від нього безпосередньо залежать обсяги виробленої продукції та економічні показники підприємства.

Вищий рівень урожайності дозволяє знизити собівартість одиниці продукції, оскільки постійні витрати (оренда землі, техніка тощо) розподіляються на більший обсяг виробленої продукції.

Підприємства з високою урожайністю мають більше можливостей для встановлення конкурентних цін, що сприяє утриманню позицій на ринку, накопичувати інвестиційні ресурси для впровадження інновацій тощо.

Підвищення урожайності може сприяти покращенню добробуту працівників підприємства через збільшення заробітної плати або інвестування в соціальні програми. Збільшення обсягів продукції також може позитивно впливати на стабільність місцевих ринків та забезпечення продовольчої безпеки країни.

Фактичні дані щодо урожайності основних видів сільськогосподарських культур у підприємствах за 2018-2023 рр. наведено у табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Урожайність основних видів сільськогосподарських культур у підприємствах за 2018-2023 рр.*

Культура	Роки			2023 р. у % до:	
	2018	2021	2023	2018 р.	2021 р.
Культури зернові та зернобобові	52,0	59,4	60,8	116,9	102,4
Буряк цукровий фабричний	510,0	486,6	532,6	104,4	109,5
Соя***	25,8	26,4	25,9	100,4	98,1
Ріпак***	26,5	29,3	29,2	110,2	99,7
Соняшник	24,6	26,3	25,2	102,4	95,8
Картопля	256,8	255,2	281,3	109,5	110,2
Культури овочеві відкритого ґрунту	432,2	442,3	361,4	83,6	81,7

*** **Примітка:** урожайність сої та ріпаку вказані в цілому в Україні через те, що органами статистики ці показники окремо щодо підприємств не публікувалися

*Джерело: [19]

Аналіз урожайності основних видів сільськогосподарських культур у підприємствах за 2018-2023 рр. дозволяє зробити висновок про зростання рівня урожайності зернових та зернобобових культур з 52,0 ц/га у 2018 році до 60,8 ц/га у 2023 році (+16,9% до 2018 року, +2,4% до 2021 року), буряка цукрового фабричного – на 4,4% порівняно з 2018 роком і на 9,5% порівняно з 2021 роком та картоплі – на 9,5% до 2018 року і на 10,2% до 2021 року. Все це може свідчити про покращення технологій вирощування чи сприятливіші кліматичні умови.

Щодо сої та ріпаку, то тут спостерігалася певна стабільність з незначними коливаннями.

Негативний тренд мав місце при вирощуванні соняшника (зменшення урожайності з 26,3 ц/га у 2021 році до 25,2 ц/га у 2023 році) та овочів відкритого ґрунту (падіння урожайності на 16,4% у 2023 році порівняно з 2018 роком та на 18,3% порівняно з 2021 роком).

Важливим інструментом аграрної науки, що дозволяє визначити та оцінити вплив різних чинників на результативність сільськогосподарського виробництва, є факторний аналіз урожаю та урожайності. Його застосовують з метою оптимізації агротехнічних, економічних та інших заходів, спрямованих на збільшення урожайності та зниження витрат виробництва.

Кількісний розрахунок зміни урожаю в залежності від збільшення (зменшення) площі посіву та рівня урожайності проводять використовуючи базові математичні формули:

- абсолютний приріст (зменшення) урожаю за рахунок зміни рівня урожайності культур – $(Y_1 - Y_0)P_1$, де Y_1 і Y_0 – рівні урожайності за звітний і базисний періоди, P_1 – площа за звітний період;

- абсолютний приріст (зменшення) урожаю за рахунок зміни посівних площ – $(P_1 - P_0)Y_0$, де P_0 – площа за базисний період.

Внаслідок застосування наведеної нижче методики отримано такі результати (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Результати визначення впливу зміни посівних площ та рівня урожайності на урожай сільськогосподарських культур у підприємствах України (2023 рік в порівнянні з 2021 роком)*

Культура	Зміна урожаю за рахунок зміни:	
	площ	урожайності
Культури зернові та зернобобові	-230,9	+11,0
Буряк цукровий фабричний	+12,5	+11,0
Соя	+15,0	-0,8
Ріпак	+12,7	-0,1
Соняшник	-23,4	-5,0
Картопля	-1,1	+0,4
Культури овочеві відкритого ґрунту	-2,3	-2,1

тис. т

*Джерело: [19]

Як бачимо, за останні роки найбільше скорочення обсягів за рахунок екстенсивного фактора (посівна площа) спостерігалось щодо зернових і зернобобових культур (230,9 тис. т) та соняшника (23,4 тис. т).

Збільшення урожаю завдяки цьому фактору мало місце для сої (12,7 тис. т), ріпаку (12,5 тис. т) та (цукрового буряка (12,5 тис. т).

Інтенсивний фактор (рівень урожайності сільськогосподарських культур) «спрацював» практично лише щодо зернових та зернобобових культур (+11,0 тис. тонн) та цукрових буряків (+11,0 тис. тонн).

Звертає на себе увагу доволі незначний вплив зниження рівня урожайності на урожай сої (-0,8 тис. т), ріпаку (-0,1 тис. т), що цілком може пояснюватись як погодними умовами, так і впливом обставин, викликаних воєнними діями.

Коротко підсумовуючи сказане вище, можна стверджувати, що незважаючи на цілу низку несприятливих чинників, рослинницька галузь України продемонструвала достатній рівень «міцності», що є серйозною передумовою для подальшого її успішного розвитку.

Аналогічний стан речей і у тваринництві. Якщо розглянути дані, що характеризують його ефективність у 2018-2023 рр., то не важко зробити висновок про доволі позитивні тренди у цій сфері (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Показники продуктивності сільськогосподарських тварин у підприємствах за 2018-2023 рр.*

Вид продукції	Роки						2023 р. у % до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2018 р.	2021 р.
Середня жива маса однієї сільськогосподарської тварини, проданої переробним підприємствам, кг:								
- велика рогата худоба	456	470	478	476	471	482	105,7	101,3
- свині	111	113	113	114	***	116	104,5	101,8
Середній надій молока від однієї корови, кг	6190	6101	6634	6863	6611	7568	122,3	110,3
Середній настриг вовни від однієї вівці, кг	1,5	1,5	1,5	1,6	1,2	1,2	80,0	75,0

***дані не оприлюднювалися

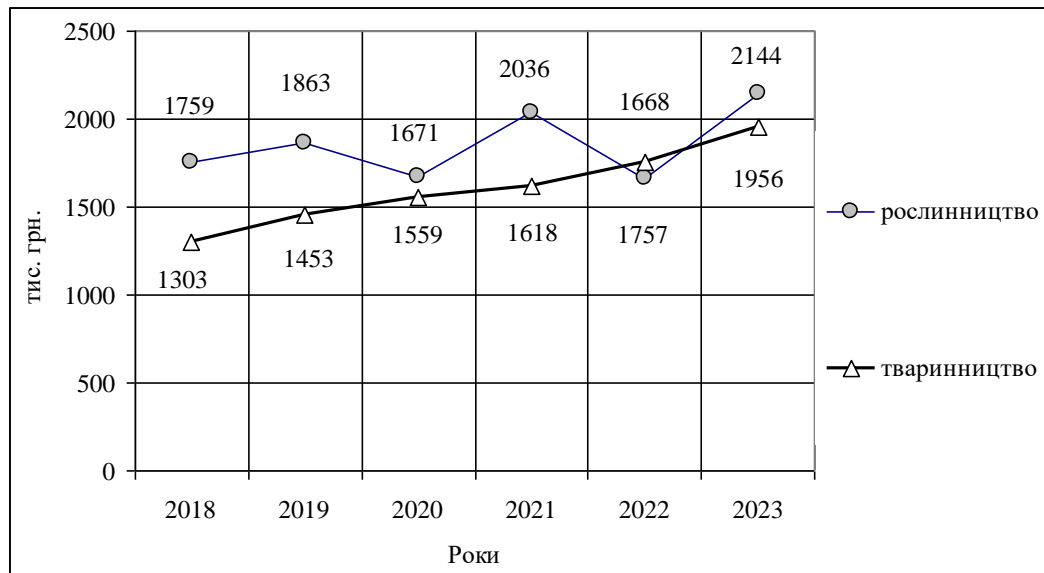
*Джерело: [19]

Чи не найбільш несподіваним виявилось зростання рівня продуктивності молочного скотарства як до 2018 року (+22,3%), так і до 2021 року (+10,3%). Непогані результати досягнуто й при виробництві м'яса: середня жива маса однієї сільськогосподарської тварини, проданої переробним підприємствам, щодо ВРХ збільшилась до 2018 року на 5,7%, до 2021 року – на 1,3%, для свиней відповідно 4,5 та 1,8%. Зниження продуктивності спостерігалось лише за настригом вовни від однієї вівці – на 20,0 і 25,0%

Однією з важливих економічних категорій, що відображає ефективність використання трудових ресурсів в процесі виробництва, є продуктивність

праці. Величина цього показника характеризує рівень ефективності діяльності як окремого працівника, так і підприємства, галузі чи економіки в цілому.

Динаміка рівнів продуктивності праці у сільськогосподарських підприємствах України за період 2018-2023 рр. наведена на (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Динаміка рівнів продуктивності праці в підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність у рослинництві та тваринництві за 2018-2023 рр.

(на одного зайнятого працівника у постійних цінах 2021 року)*

*Джерело: [19]

Результати аналізу показників продуктивності праці у рослинництві свідчать, що ефективність використання трудових ресурсів галузі постійно зростала. Так, у 2018 році показник становив 1759 тис. грн. на одного зайнятого працівника, а в 2023 році – вже 2144 тис. грн. Упродовж 2020-2022 років мало місце незначне коливання – у 2021 році був пік (2036 тис. грн.), після чого у 2022 році відбулося зниження (1668 тис. грн.).

У тваринництві рівень продуктивності праці у 2018 році становив 1303 тис. грн., а в 2023 році – 1956 тис. грн. Тут зростання було більш стабільним, ніж у рослинництві.

Загальний тренд в обох галузях свідчить про позитивну динаміку рівня продуктивності праці на підприємствах за період, що розглядався.

Важливу роль у підвищенні ефективності виробництва системі оплати праці відіграє система оплати праці, яка повинна сприяти підвищенню рівня

мотивації персоналу у досягненні високих показників ефективності та конкурентоспроможності підприємства. Цього можна досягти через належну винагороду за працю, забезпечення соціальної справедливості та стимулювання працівників до підвищення якості їхньої роботи.

До основних функцій системи оплати праці варто віднести:

- мотиваційну функцію – розмір заробітної плати повинен напряду залежати від якості та кількості праці;
- відтворювальну функцію – забезпечення працівників засобами для відновлення робочої сили та підтримки їхніх родин;
- розподільчу функцію, сутність якої полягає у справедливому розподілі винагороди за працю між працівниками залежно від конкретного внеску кожного в загальні результати діяльності підприємства.

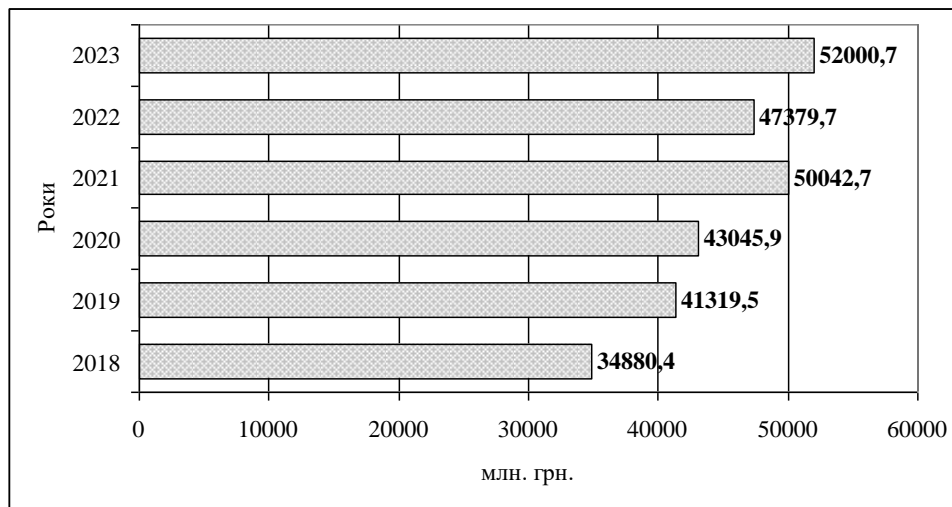
Найбільш поширеними формами організації заробітної плати є відрядна і почасова оплата праці. При першій основним критерієм виступає кількість виробленої продукції, при другій – кількість відпрацьованого часу. Ефективними системи оплати праці можуть бути лише за умови їх відповідності організаційно-технічним умовам виробництва[30].

Дослідженню проблеми ефективності системи оплати праці присвячені роботи широкого кола науковців і практиків, які аналізували зв'язок між оплатою праці та підвищенням рівня її продуктивності. Серед найбільш відомих науковців можна виокремити:

- Адама Сміта і Джона Мейнарда Кейнса, які розглядали оплату праці як вагомий інструмент стимулювання виробництва;
- Фредеріка Вінслоу Тейлора, американського інженера та основоположника наукової організації праці і менеджменту, який запропонував наукові методи організації праці, включно із системами оплати, що базуються на індивідуальній продуктивності. Його підхід передбачає залежність оплати від виконання норм і залишається основою для багатьох сучасних систем оплати праці;

- Елтона Мейо, американського психолога та соціолога, дослідника проблем організаційної поведінки та управління в виробничих організаціях, який вивчав вплив соціальних і психологічних факторів на ефективність праці. Е. Мейо висунув ідею гнучких систем, що враховують не лише кількість, але й якість виконуваної роботи.

На рис. 2.6. показано як змінювався фонд оплати праці зайнятих у сільськогосподарському виробництві працівників за період 2018-2023 рр.

Рис. 2.6. Фонд оплати праці усіх працівників, зайнятих у галузі сільськогосподарського виробництва за 2018-2021 рр.*

Примітка: показники за 2022 та 2023 рр. визначено розрахунковим шляхом оскільки ці дані органами державної статистики не оприлюднювалися

*Джерело:[18]

Як бачимо, динаміка фонду оплати праці, крім 2022 року, демонструвала доволі високі темпи зростання, що є позитивним явищем, оскільки гідна винагорода за працю сприяє підвищенню рівня мотивації висококваліфікованих працівників реалізовувати своє вміння і досвід саме у сфері сільськогосподарського виробництва.

Ефективність системи оплати праці можна визначити завдяки коефіцієнту еластичності заробітної плати, який відображає, на скільки відсотків змінюється середній рівень заробітної плати внаслідок зміни продуктивності праці на один відсоток[31].

Формула розрахунку показника має такий вигляд:

$$E = \frac{\Delta W / W}{\Delta LP / LP},$$

де ΔW – приріст фонду зарплати,

W – початковий рівень фонду заробітної плати,

ΔLP – зміна рівня продуктивності праці,

LP – початкове значення рівня продуктивності праці.

Якщо $E > 1$, – заробітна плата є еластичною щодо зміни рівня продуктивності праці, тобто вона змінюється більшою мірою, якщо $E < 1$ – заробітна плата нееластична, змінюється меншою мірою, якщо $E = 1$ – пропорційна залежність, якщо $E < 0$ – обернена залежність між продуктивністю та заробітною платою.

Розрахунки фактичних коефіцієнтів еластичності середньої заробітної плати одного зайнятого працівника у галузі сільськогосподарського виробництва за 2021-2023 рр. наведено у табл. 2.15.

Таблиця 2.15

Розрахунок коефіцієнтів еластичності середньої заробітної плати одного зайнятого працівника у галузі сільськогосподарського виробництва за 2021-2023 рр.*

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Середньорічна зарплата 1 зайнятого працівника, тис. грн.	84,7	98,2	109,6	128,4
Продуктивність праці в підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, тис. грн.	1650,7	1967,2	1682,7	2112
Зміна розміру середньої заробітної плати, тис. грн. (+,-)		+13,5	+11,4	+18,8
Зміна рівня продуктивності праці, тис. грн. (+,-)		+316,5	-284,5	+429,3
ΔW		0,159	0,116	0,172
ΔLP		0,192	-0,145	0,255
E		0,831	-0,803	0,672

*Джерело:[18]

Результати аналізу зміни середньої заробітної плати та продуктивності праці у сільськогосподарських підприємствах за 2021-2023 рр. свідчать, що середньорічна зарплата одного працівника мала стійку тенденцію до зростання, а рівень продуктивності праці коливався. Останнє може бути пов'язано з комплексом зовнішніх факторів, таких як погодні умови, ринкова кон'юнктура та негативний вплив війни на економіку країни.

Значення коефіцієнта еластичності за 2021 і 2023 рр. означають, що середній розмір заробітної плати зростав менш швидкими темпами, ніж продуктивність праці.

Від'ємне значення коефіцієнта показує протилежний вплив за 2022 рік, коли продуктивність праці зменшилася, середня зарплата продовжила зростати.

Підсумовуючи сказане, варто відмітити той факт, що темпи зростання середньої плати одного зайнятого працівника у сільськогосподарських підприємствах у 2023 році в порівнянні з 2020 роком (151,6%) перевищували темпи інфляції за цей період (146,4%) на 5,2 пункту, що свідчить про реальне збільшення розміру заробітної плати працівників підприємств галузі.

Як відомо, головною суттю підприємництва є досягнення певних економічних, соціальних результатів діяльності господарюючого суб'єкта, а також одержання ним прибутку[16].

Основним джерелом прибутку підприємства є його виробнича та підприємницька діяльність (поєднання праці, капіталу, природних ресурсів, технологій тощо), результатом яких, у свою чергу, є новостворений продукт.

Частиною новоствореного продукту виступає така економічна категорія, як додана вартість – вартість, що додається до вартості використаних матеріалів, сировини, енергоносіїв тощо у процесі виробництва продукції. Іншими словами, додана вартість – це чистий внесок підприємства у створення кінцевого продукту.

Додана вартість є фундаментальним поняттям економічної теорії.

Вперше ця категорія була введена ще у XVIII столітті Адамом Смітом і Девідом Рікардо, які акцентували увагу на продуктивній праці та економічному надлишку, що виникає в процесі виробництва.

У XX столітті поняття доданої вартості розвивалося в рамках неокласичної теорії, що зосереджувалася на продуктивності, інноваціях та підприємницькій діяльності.

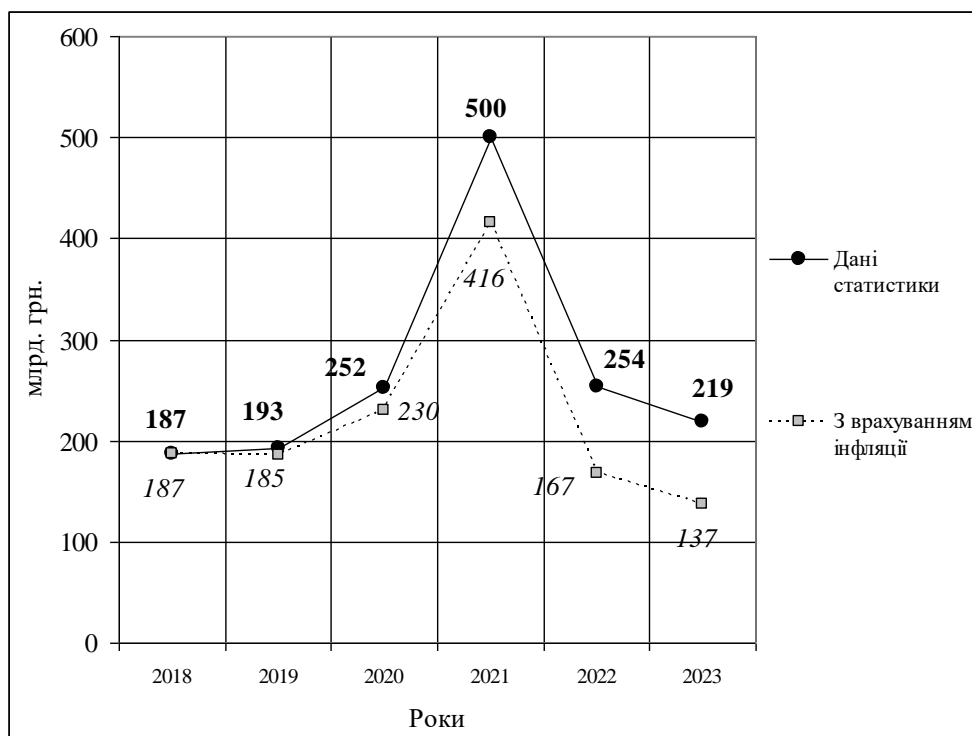
В епоху інформаційної економіки додана вартість усе більше асоціюється з інтелектуальними ресурсами.

В сучасній вітчизняній науковій літературі можна натрапити на цілу низку різноманітних підходів до визначення поняття «додана вартість», найбільш вичерпним з яких, на нашу думку, є такий – додана вартість включає в себе амортизаційні відрахування, витрати на оплату праці персоналу та прибуток[37].

Згідно з твердженням інших авторів додана вартість – це різниця між чистим виторгом підприємства і вартістю матеріалів, енергоносіїв та послуг сторонніх організацій[17].

Основним структурним показником діяльності підприємств, який застосовується в офіційній статистиці України, є додана вартість за витратами виробництва[36], величина якого розраховується шляхом суми обороту, капіталізованого виробництва (продукції за виробничою собівартістю, що використовується у межах підприємства), нефінансових доходів (субсидії і т.п.) та зміни запасів зменшеної на вартість придбаних товарів або послуг, а також податків і зборів[37],[29].

Якщо розглянути питання доданої вартості у контексті нашого дослідження, то можна побачити, що величина цього показника (сумарне значення у галузях рослинництва і тваринництва) різко зменшилася у 2022 році, що є природнім наслідком широкомасштабного вторгнення з боку росії, а також пандемії COVID-19 (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Додана вартість за витратами виробництва (рослинництво і тваринництво) за 2018-2023 рр.*

*Джерело:[18]

Так, коли у 2021 році додана вартість у вказаних галузях сільськогосподарського виробництва складала 500,3 млрд. грн., то у 2023 році – вже 219,1 млрд. грн. – на 56,2% менше. Разом з тим, враховуючи інфляційні процеси, які мали місце в Україні упродовж 2018-2023 років, реальна додана вартість у 2023 році складала лише 136,9 млрд. грн. або вже на 67,1% менше за рівень 2021 року та 26,9% – за рівень 2018 року, що свідчить про розмір завданої шкоди агровиробництву нашої країни, завданий війною.

Головною метою функціонування підприємства, основою його довгострокової стабільності та розвитку є прибуток – фінансовий результат, який отримує господарюючий суб'єкт внаслідок своєї діяльності, коли доходи перевищують витрати. Цей економічний показник відображає рівень ефективності господарювання.

Формально, прибуток розраховується як різниця:

$$\text{Прибуток} = \text{Доходи} - \text{Витрати}$$

Доволі вичерпне визначення категорії прибутку, дав американський економіст, лауреат Нобелівської премії, Поль Самуельсон, який вважав, що прибуток – це дохід від використання факторів виробництва, винагорода за здійснення підприємницької діяльності та нововведень, впроваджених у виробництво[43].

Прибуток є внутрішнім ресурсом для інвестицій у нові технології, розширення виробництва, оновлення обладнання та збільшення асортименту товарів чи послуг. Він показує, наскільки ефективно підприємство використовує свої ресурси (капітал, трудові ресурси, матеріали).

Прибуток виступає джерелом створення резервів, які допомагають підприємству пережити кризові ситуації (зниження попиту, економічні спади тощо).

Для власників бізнесу прибуток є винагородою за вкладений капітал. Для працівників прибуток може означати кращі умови праці, премії чи бонуси.

Прибуток підприємства є базою для сплати податків до державного бюджету.

Прибуткове підприємство має більші можливості утримувати та розширювати свою частку ринку, залучати інвесторів і підвищувати свою репутацію серед клієнтів.

В економічній науці і бухгалтерському обліку існує низка видів прибутку, до яких належать: валовий прибуток, прибуток від операційної діяльності, прибуток до оподаткування та чистий прибуток.

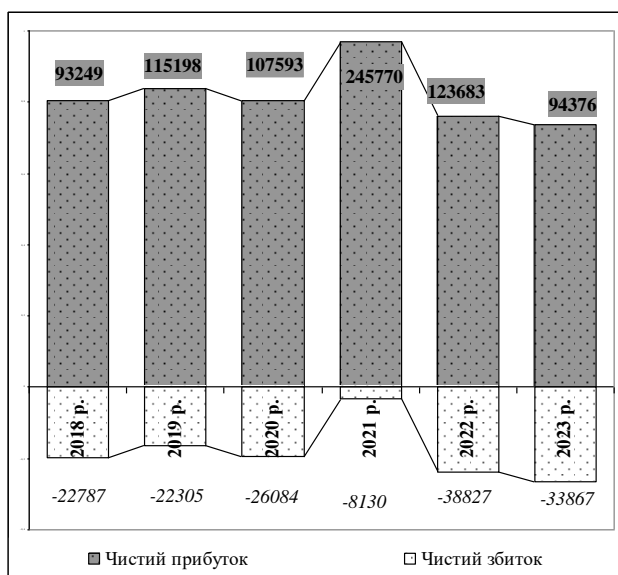
Найбільш важливими для оцінки результатів діяльності підприємства є валовий і чистий прибуток.

Валовий прибуток – це різниця між виручкою від реалізації продукції та її собівартістю. Він показує, скільки коштів залишилося після покриття основних виробничих витрат і служить індикатором ефективності основної діяльності підприємства.

Чистий прибуток – це частина доходу, яка залишається після сплати всіх витрат, податків, штрафів, відсотків за кредитами тощо. Іншими словами, це прибуток, яким підприємство може вільно розпоряджатися.

Величина цього показника відображає остаточний фінансовий результат і виступає у ролі однієї з основних характеристик прибутковості підприємства.

Нижче наведено дані статистичної звітності щодо розміру чистого прибутку (збитку), отриманого сільськогосподарськими підприємствами (рис. 2.8), та частки прибуткових і збиткових підприємств (рис. 2.9) за період 2018-2023 рр.

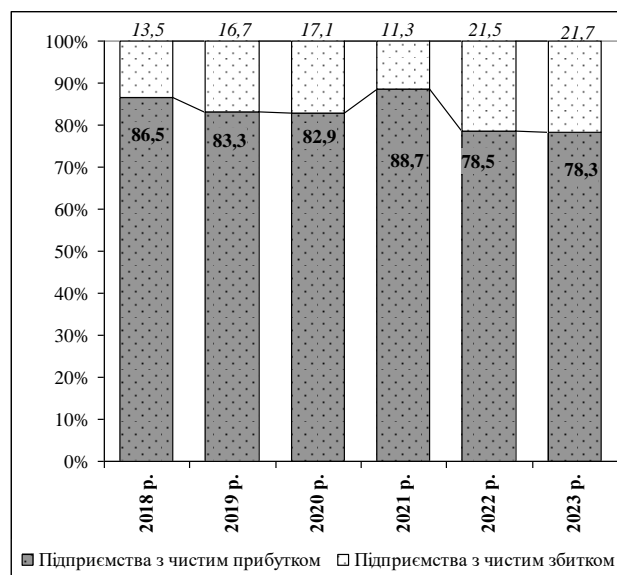

Рис. 2.8. Чистий прибуток (збиток) сільськогосподарських підприємств за 2018-2023 роки*

*Джерело: [18]

Результати наведених вище гістограм свідчать, що з 2018 до 2021 року розмір чистого прибутку стабільно зростав і у 2021 році досяг максимального значення (245770,3 млн. грн.), що могло бути наслідком сприятливих кліматичних та ринкових умов.

У 2022-2023 роках розмір прибутку суттєво знизився, особливо у 2023 році (94375,8 млн. грн.), що, у першу чергу, пов'язано із зовнішніми факторами, такими як війна та загальні економічні труднощі.

Рис. 2.9. Частка сільськогосподарських підприємств, які одержали чистий прибуток (чистий збиток) за 2018-2023 роки*

У 2021 році чистий збиток склав лише 8130,4 млн. грн., що є найнижчим показником за період, який аналізується. Це свідчить про те, що більшість підприємств (88,7% від загальної кількості) у цей рік працювали ефективно (2023 рік – 78,3%).

У 2022 році сума чистих збитків зросла до 38826,7 млн. грн., а в 2023 році – дещо зменшилася (до 33867,1 млн. грн.). Основна причина такого стану речей – порушеннями ланцюгів постачання, втрата територій, зростання вартості ресурсів тощо.

Як бачимо, період 2018-2021 років був стабільним і сприятливим для галузі, із загальною тенденцією до зростання прибутків і зменшення збитків, чого не можна сказати про 2022-2023 роки.

Загальний порядок формування чистого прибутку (з врахуванням чистих збитків) сільськогосподарських підприємств за 2018-2023 рр. наведено у табл. 2.16.

Таблиця 2.16

**Формування чистого прибутку сільськогосподарських підприємств
за 2018-2023 рр.
(з врахуванням чистих збитків)***

млн. грн.

Показник	Роки						2023 р. у % до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2018 р.	2021 р.
Чистий дохід від реалізації продукції	508072,1	541881,8	584968,8	742665,9	614388,8	748132,5	147,2	100,7
з них собівартість реалізованої продукції	384649,7	441613,0	450611,7	498441,9	442077,9	594201,5	154,5	119,2
Валовий прибуток	123422,4	100268,8	134357,1	244224,0	172310,9	153931,0	124,7	63,0
Рентабельність валового прибутку, %	24,3	18,5	23,0	32,9	28,0	20,6	-3,7 пунктів	-12,3 пунктів
Чистий прибуток	70461,8	92892,9	81509,3	237639,8	84856,2	60508,7	85,9	25,5
Рентабельність продажу, %	13,9	17,1	13,9	32,0	13,8	8,1	-5,8 пунктів	-23,9 пунктів

*Джерело:[18]

За період, що аналізується, спостерігалось збільшення чистого доходу з 508,1 млрд. грн. у 2018 році до 748,1 млрд. грн. у 2023 році, що свідчить про загальне зростання доходів за цей період на 47,2%. Відносно ж 2021 року зростання було незначним – лише +0,7%.

Собівартість реалізованої продукції зростала швидше ніж дохід – +54,5% до рівня 2018 року. Порівняно з 2021 роком цей показник збільшився на 19,2%. Величина валового прибутку коливалася, збільшившись у 2021 році до 244,2 млрд. грн., після чого відбувся спад до 153,9 млрд. грн. у 2023 році. Зменшення становило на 63,0% відносно 2021 року.

Відповідно знизився показник рентабельності валового прибутку – з 24,3% у 2018 році до 20,6% у 2023 році.

Чистий прибуток зріс у 2021 році до 237,6 млрд. грн., а потім різко впав до 60,5 млрд. грн. у 2023 році і складав лише 25,5% від рівня 2021 року.

Внаслідок цього рентабельність продажу зменшилася з 32,0% у 2021 році до 8,1% у 2023 році або на 23,9 пункту.

Незважаючи на виклики, такі як війна, кліматичні зміни та інфраструктурні втрати сільське господарство залишається стратегічно важливою галуззю країни, зберігаючи значний потенціал для відновлення та подальшого розвитку. Основними чинниками успіху повинні стати інновації і технічне переоснащення виробництва, фінансова підтримка з боку держави, залучення інвестицій та орієнтація на світові ринки.

Розділ 3.

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Роль державної підтримки у розвитку сільськогосподарських підприємств

Сільське господарство України завжди було і надалі залишається стратегічно важливою галуззю національної економіки, яка забезпечує продовольством значну частину населення.

Через особливості технологічного процесу сільське господарство володіє нижчим адаптаційним потенціалом до змін у зовнішньому економічному середовищі порівняно з іншими секторами економіки. Така специфіка вимагає постійної підтримки з боку держави[46]. До початку «гарячої» фази війни сюди активно залучалися державні ресурси та іноземні інвестиції з метою впровадження реформ і різноманітних програм розвитку аграрного сектора.

Сьогодні існує низка викликів, з якими зіткнувся аграрний сектор економіки України в умовах повномасштабних воєнних дій.

Так, однією з серйозних перешкод для стабільного функціонування сільськогосподарських виробників є проблема дефіциту фінансових ресурсів, що викликано такими основними причинами:

- значна залежність галузі від природно-кліматичних умов, що підвищує ризики для кредиторів і знижує їхню готовність надавати позики аграріям;

- недостатня ліквідність активів – багато сільськогосподарських підприємств володіють активами, які важко конвертувати в грошові кошти, що ускладнює їх використання як застави для отримання кредитів;

- обмежений доступ до фінансових інструментів – малі та середні фермерські господарства часто не мають доступу до сучасних фінансових продуктів, що обмежує їхні можливості залучення капіталу. Крім того, збройний конфлікт на території України призвів до значних втрат у аграрному секторі, зокрема, знищення техніки та інфраструктури, що посилює фінансовий тиск на виробників.

Брак фінансування обмежує можливості оновлення техніки, впровадження новітніх технологій та розширення виробництва і призводить до послаблення виробничих потужностей агровиробників, погіршення якості сільськогосподарської продукції, втрату позицій на міжнародних ринках, що негативно впливає на експортний потенціал країни.

На сучасному етапі в Україні, як і в багатьох інших країнах, сільськогосподарське виробництво стикається з викликами, пов'язаними зі спрощенням технологій обробітку земель, скороченням використання добрив і засобів захисту рослин[21], [40].

Це явище має кілька причин:

- обмеженість фінансових ресурсів через війну;
- зростання цін на добрива та засоби захисту рослин через обмеження експорту та імпорту, а також енергетичну кризу;
- пошкодження транспортної інфраструктури ускладнює доставку необхідних ресурсів;
- забруднення значної території вибухонебезпечними предметами;
- частина аграріїв намагається скоротити використання хімічних засобів через екологічні ризики та вимоги до органічного виробництва.

Загострення кризових явищ у тваринництві України пов'язане із низкою економічних, соціальних, екологічних та політичних чинників, а саме:

- зростання цін на корми, пальне, ветеринарні препарати та обладнання робить м'ясо-молочну продукцію менш конкурентоспроможною як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;
- зниження рівня платоспроможності населення зменшує попит на якісну м'ясо-молочну продукцію, що спричиняє скорочення виробництва;
- через складнощі утримання та високу собівартість виробники змушені скорочувати кількість великої рогатої худоби та свиней;
- малі господарства часто не можуть конкурувати з великими агрохолдингами через недостатню підтримку з боку держави;

- бойові дії призводять до втрати поголів'я худоби, руйнування інфраструктури (ферм, комбикормових заводів тощо) та ускладнюють логістику;

- продукція українського тваринництва стикається з конкуренцією з боку європейських та південноамериканських виробників, які отримують більшу підтримку від своїх держав.

Серйозною проблемою для галузі є нестача трудових ресурсів, що впливає на ефективність аграрного сектора та знижує його конкурентоспроможність. Це викликано демографічними змінами (скорочення кількості населення в сільській місцевості та його старіння), недостатнім розміром заробітної плати, сезонним характером роботи та відсутністю належної інфраструктури. Брак працівників ускладнює виконання всіх необхідних агротехнічних операцій, що впливає на врожайність, продуктивність худоби та якість продукції.

Деградація ґрунтів, руйнування ферм, іригаційних систем та технічних об'єктів призводять до скорочення посівних площ і втрати врожаю, зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції. Відсутність умов для зберігання або перероблення унеможлиблює дотримання санітарних стандартів, що робить продукцію небезпечною для споживання.

Не можна залишити поза увагою й екологічні аспекти наслідків сільськогосподарської діяльності.

Так, підвищення середньої температури, зміна режиму опадів, частіші посухи, урагани та повені ведуть до погіршення якості ґрунтів; широке застосування пестицидів, гербіцидів, хімічних добрив спричиняють забруднення водних ресурсів стічними водами; монокультурне землеробство, вирубка лісів, осушення боліт призводять до знищення природних середовищ, втрати біорізноманіття, вразливості екосистем до змін; надмірне використання води для зрошення виснажує підземні водоносні шари, зменшуючи кількість доступної прісної води.

Незважаючи на цілий комплекс проблем, що сьогодні потребують вирішення у галузі сільського виробництва, в цілому можна констатувати, що аграрний сектор, попри війну, продемонстрував здатність виробляти сільськогосподарську продукцію, забезпечуючи нею як внутрішній ринок, так і експорт, що є передумовою для подальшого розвитку аграрного сектора та інших суміжних галузей (переробка продукції, виробництво добрив і техніки, біоенергетика, IT-технології у сільському господарстві та логістиці тощо)[11].

Успішне вирішення описаних вище проблем галузі агропромислового виробництва в Україні, як і у більшості розвинутих країн світу, неможливе без підтримки сільського господарства з боку держави та недержавних програм.

Тут слід зазначити, що у такому важливому стратегічному питанні, як підтримка агропромислового комплексу нашої держави мають місце певні позитивні зрушення.

На сьогодні в Україні напрацьовано цілий комплекс нормативно-правових актів, спрямованих на допомогу виробникам та переробним підприємствам у здійсненні їхньої господарської діяльності.

У першу чергу слід згадати Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року № 1877-IV, який визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення.

Предметом регулювання цього закону є основні принципи державної політики в галузі сільського господарства, механізми державної підтримки сільгоспвиробників, порядок функціонування ринку сільськогосподарської продукції та правові засади страхування сільськогосподарської діяльності.

Цим нормативно-правовим актом встановлюються такі основні види державної підтримки: фінансова підтримка (субсидії, дотації), пільгове кредитування, податкові пільги, цінова підтримка, інфраструктурна підтримка.

Також документ регламентує механізми регулювання ринку сільськогосподарської продукції (продуктові інтервенції, функціонування аграрних бірж, фонд підтримки сільського господарства), страхування у сільському господарстві, підтримки малих і середніх сільгоспвиробників, забезпечення продовольчої безпеки та екологічні аспекти.

Закон є основою для багатьох підзаконних актів, програм та стратегій, спрямованих на створення ефективної системи підтримки сільгоспвиробників.

Іншим законодавчим актом, який покликаний сприяти ефективності ведення сільського господарства, розвитку сільських територій, підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору та забезпечення сталого розвитку є Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17 червня 2004 року № 1807-IV. Він визначає правові, організаційні та фінансові засади сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, а саме: надання консультацій, порад сільськогосподарським виробникам, фермерським господарствам та іншим суб'єктам аграрного сектору з питань виробництва, управління, економіки, екології та соціального розвитку сільських територій.

Слід зазначити, що дорадча діяльність фінансується за рахунок коштів державного бюджету, місцевих бюджетів, грантів, а також коштів замовників дорадчих послуг.

Закон спрямований на зміцнення зв'язку між наукою, освітою та практикою, створюючи механізми для ефективного поширення знань і технологій серед аграрної спільноти.

Важливим законодавчим актом є також Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року № 973-IV, який регулює правові, економічні та соціальні основи створення і функціонування фермерських господарств. У частині державної підтримки фермерів, закон передбачає:

- надання фінансової допомоги фермерським господарствам шляхом щорічного виділення відповідних сум у Державному бюджеті України;
- створення Українського державного фонду підтримки фермерських господарств;

- забезпечення фермерських господарств земельними ділянками, у т.ч. із земель державної власності.

- створення сприятливих умов для отримання кредитів із державного або місцевого бюджетів, особливо у перші роки після створення.

Серед підзаконних актів, що регулюють питання державної підтримки сільськогосподарських виробників, варто виділити Постанову Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 року № 107 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції», якою затверджено порядок використання коштів державного бюджету для підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції. Постанова спрямована на підвищення конкурентоспроможності галузі, нарощування виробництва тваринницької продукції та стимулювання модернізації виробничих потужностей і передбачає такі напрями фінансування:

- відшкодування витрат на придбання племінного поголів'я та генетичного матеріалу;

- компенсація витрат на будівництво та реконструкцію тваринницьких приміщень;

- часткова компенсація вартості придбаної сільськогосподарської техніки;

- дотації за утримання великої рогатої худоби;

- підтримка виробників молочної та м'ясної продукції.

Постанова є частиною державної політики підтримки агропромислового комплексу, спрямованої на сталий розвиток тваринництва та посилення його ролі у формуванні продовольчої безпеки країни.

Іншою Постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 року № 130 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» затверджено Порядок

використання коштів державного бюджету для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання, виготовлених в Україні, яким передбачено надання агровиробникам часткової компенсації вартості техніки та обладнання. Компенсація надається лише за техніку, вироблену на території України та включену до спеціального переліку.

Постанова спрямована на модернізацію сільськогосподарського виробництва, підвищення його ефективності, а також на розвиток українського машинобудування для аграрного сектора.

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2021 року № 300 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» затверджено Порядок використання коштів державного бюджету для надання фінансової підтримки суб'єктам агропромислового комплексу шляхом здешевлення кредитів. Мета прийняття цього документу – надання фінансової допомоги аграріям для зменшення фінансового навантаження за користування банківськими кредитами, що повинно сприяти стабільному розвитку агропромислового сектору та підвищенню його конкурентоспроможності.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2021 року № 885 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для відшкодування втрат від пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» затверджено Порядок використання коштів державного бюджету для відшкодування втрат сільгоспвиробників через пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру. Мета постанови – надання фінансової допомоги сільгоспвиробникам для компенсації втрат, завданих надзвичайними ситуаціями, що призвели до пошкодження або знищення посівів.

Крім того, Кабінетом Міністрів України було прийнято ще цілу низку постанов з питань підтримки вітчизняного виробника, до яких зокрема варто віднести Постанови: від 28 липня 2021 р. № 587 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства», від 11 серпня 2021 р. № 886 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь», від 22 вересня 2021 р. № 1008 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки виробників картоплі», від 11 жовтня 2021 р. № 1070 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, які використовують меліоровані землі», від 16 серпня 2022 р. № 918 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції» та інші.

Слід також додати, відповідно до Закону України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» від 4 листопада 2021 року 1865-ІХ з метою полегшення доступу малих та середніх сільськогосподарських виробників до фінансових ресурсів наша держава в особі Кабінету Міністрів України у якості небанківської фінансової установи заснувала однойменний фонд, наділений функціями забезпечення та підтримки суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва, а також ФОП, що здійснюють свою діяльність у галузі сільського господарського виробництва і обробляють землю площею до п'ятсот гектарів шляхом часткового гарантування виконання їхніх зобов'язань за кредитними договорами. З грудня 2024 року розпочав свою повноцінну діяльність вже видавши гарантії на позики для аграріїв на суму 2,6 млн. грн.[49]

До основних напрямків діяльності Фонду варто віднести:

- гарантії обсягом до половини непогашеної суми основного боргу за отриманим кредитом на строк до 10 років;

- можливість отримання інвестиційних кредитів на строк до семи років, кредитів на купівлю землі – до десяти років та поповнення обігових коштів – до трьох років.

До джерел фінансування діяльності Фонду належать: кошти державного бюджету, внески міжнародних організацій та донорів, кошти приватних інвесторів та аграрних компаній, та інші надходження.

Не можна обійти увагою і допомогу з боку наших західних партнерів, яка передбачена Угодою між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні», укладеною у 2020 році, якою передбачено створення більш гнучких фінансових інструментів, що сприятимуть інвестиціям та розвитку сільського господарства, підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору шляхом впровадження сучасних технологій та практик, сприяння сталому розвитку сільських територій через підтримку малих фермерських господарств та розвиток інфраструктури. Внаслідок реалізації заходів, передбачених цією угодою, Європейський Союз вже надав Україні 26 млн. євро.

Слід зауважити, що Законом України «Про державний бюджет України на 2025 рік» передбачено виділити понад шість мільярдів гривень на підтримку і розвиток аграрної сфери, у тому числі: один мільярд гривень на розвиток тваринництва; 4,7 млрд. грн. – на дотації на один гектар виробникам та на утримання тварин; 0,2 млрд. грн. – на відновлення і будівництво меліоративних систем; 1 млрд. грн. – на розмінування сільськогосподарських земель і т. ін. Також бюджет передбачає певні податкові зміни для аграрної галузі.

Крім того, існує Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%», якою передбачено можливість для фізичних та юридичних осіб отримання позики у розмірі до 50 млн. грн. терміном на три або п'ять років.

Цей пільговий кредит надається з метою:

- придбання та модернізації основних засобів;
- придбання (будівництво, реконструкцію, ремонт) нежитлової нерухомості, земельних ділянок, прав інтелектуальної власності;
- фінансування заходів з забезпечення енергоефективності.

У 2024 році близько 13 тисяч виробників сільськогосподарської продукції отримали майже сто мільярдів гривень кредитів, з яких за програмою «Доступні кредити 5-7-9%» 8,5 тис. господарств були профінансовані на суму майже сорок п'ять мільярдів гривень[3].

Як бачимо, питанню підтримки вітчизняного виробника сільськогосподарської продукції з боку держави та інших інституцій приділялася і продовжує приділятися певна увага. Втім, успішний розвиток галузі і надалі залежатиме від ефективної державної політики, розширення міжнародного співробітництва та готовності аграріїв до інновацій, що повною мірою може дати позитивні результати лише після нашої Перемоги.

3.2. Шляхи покращення діяльності сільськогосподарських підприємств

Резерви підвищення економічної ефективності виробництва у сільськогосподарських підприємствах охоплюють невикористані або недостатньо задіяні можливості збільшення випуску продукції при оптимальному використанні ресурсів. Це включає ефективніше залучення матеріальних, трудових, фінансових і природних ресурсів, спрямоване на зниження витрат та підвищення продуктивності на одиницю сукупних витрат.

Резерви можуть бути виявлені через аналіз слабких місць у технологічних процесах, організації праці, управлінських рішеннях і використанні сировини.

Підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств можливе завдяки комплексному підходу, який охоплює три основні напрями: організаційний, технологічний і ресурсний. Кожен із цих напрямів відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку та конкурентоспроможності підприємства.

Організаційний підхід передбачає вдосконалення управлінських процесів та оптимізацію організації виробничої діяльності. Першочергово слід звернути увагу на підвищення ефективності управління, оскільки від якості прийняття управлінських рішень залежить результативність усіх інших процесів.

Значним резервом підвищення ефективності є правильна організація виробничого процесу. Для цього необхідно детально проаналізувати всі аспекти діяльності – від робочого місця окремого співробітника до загального рівня функціонування підприємства. Особливу увагу слід приділити вибору типу виробництва, враховуючи специфіку діяльності підприємства.

Важливим елементом організаційного вдосконалення є розробка та впровадження механізмів мотивації персоналу, які б сприяли підвищенню продуктивності праці та залученню працівників до процесу прийняття рішень. Технологічний підхід зосереджується на усуненні технологічного відставання, яке є значним викликом для багатьох українських підприємств. Ця проблема має дві складові: матеріальну та нематеріальну.

Матеріальна складова передбачає модернізацію технічної бази підприємства, оновлення обладнання, впровадження сучасних технологій, які здатні забезпечити більшу продуктивність і якість продукції.

Нематеріальна складова включає вирішення організаційних і правових проблем, пов'язаних із впровадженням інновацій. Важливим аспектом є формування корпоративної культури, яка базується на найкращих практиках провідних компаній із значним досвідом роботи в ринкових умовах. Така культура сприяє створенню сприятливого середовища для інноваційного розвитку, співпраці та обміну знаннями між працівниками.

Ресурсний підхід орієнтований на оптимізацію використання матеріальних, фінансових і трудових ресурсів. Це вимагає аналізу ефективності використання наявної матеріальної бази, обладнання, живої праці, а також оцінки структури собівартості продукції.

Особливу увагу слід звернути на такі аспекти:

- зменшення обсягів незавершеного виробництва шляхом раціоналізації виробничих процесів;
- удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення для оптимізації виробничих запасів;
- прискорення реалізації готової продукції, що може бути досягнуто через активізацією маркетингової діяльності;
- зменшення обсягів дебіторської заборгованості через покращення фінансового менеджменту.

Крім того, важливо забезпечити раціональне використання ресурсів, мінімізувати втрати, організувати використання вторинної сировини та впроваджувати системи заохочення за економію матеріалів.

Для підвищення ефективності використання трудового потенціалу необхідно аналізувати:

- втрати робочого часу внаслідок внутрішньо змінних простоїв та плинності кадрів.
- рівень механізації, автоматизації праці та застосування сучасних інформаційних технологій;
- систему стимулювання працівників, яка має бути спрямована на підвищення продуктивності та якості роботи;
- професійно-кваліфікаційний склад персоналу з метою відповідності завданням підприємства.

Загальний підхід до підвищення ефективності діяльності підприємства повинен включати всебічний аналіз показників у динаміці, порівняння з конкурентами та визначення основних напрямів для вдосконалення. Комплексне застосування організаційних, технологічних та ресурсних рішень дозволяє створити умови для стабільного розвитку, підвищення конкурентоспроможності та адаптації до викликів сучасного ринку.

Що ж до реалізації потенціалу сімейних фермерських господарств в Україні в сучасних умовах, то варто відмітити, що є потреба суттєвого удосконалення організаційно-економічного механізму їх функціонування. Це

особливо актуально з огляду на їхню ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки та впровадженні заходів сталого розвитку на сільських територіях. Ці господарства традиційно виконують функцію основних гарантів продовольчої стабільності, сприяючи самозабезпеченню населення харчовими продуктами й сільськогосподарською сировиною.

Крім забезпечення власних потреб, сімейні фермерські господарства продукують значні обсяги надлишкової продукції, які можуть реалізовуватися на внутрішньому та зовнішньому ринках. Це не лише підтримує їх економічну життєздатність, але й сприяє розвитку місцевої економіки та створенню додаткових робочих місць. У контексті військової агресії російської федерації проти України такі господарства набувають ще більшого значення, оскільки відіграють роль стабілізуючого фактора в умовах кризових явищ.

Суспільство разом із аграрними виробниками та державними інституціями активно працює над удосконаленням механізмів взаємодії в аграрному секторі. Зокрема, здійснюються заходи щодо оптимізації відносин між суб'єктами господарювання, підтримки мікро- та малих підприємств, а також сприяння доступу до ринків збуту для сімейних фермерських господарств.

Сімейні фермерські господарства в Україні потребують створення сприятливих умов для своєї діяльності. Це включає посилення їхньої інституційної спроможності, спрямованої на забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення конкурентоспроможності та створення додаткових можливостей для формування прибутку. Важливим чинником досягнення цих цілей є інтеграція фермерських господарств.

Одним із ефективних підходів є створення кооперативів, простих товариств малих виробників, а також галузевих об'єднань для представлення інтересів фермерів. Інтеграція дозволяє об'єднати ресурси фермерів у структурах взаємодопомоги та підтримки, особливо в умовах кадрових викликів, спричинених воєнними діями. Це є критично важливим як у поточний період, так і в післявоєнний час для відновлення економічного

потенціалу фермерських господарств і забезпечення сталого розвитку аграрного сектору.

Функціонально інтеграція спрямована на об'єднання активів і можливостей фермерів для досягнення синергетичного ефекту від спільної діяльності. Це може сприяти підвищенню ефективності господарювання, зростанню продуктивності та конкурентоспроможності.

Особливу увагу слід звернути на розвиток фермерства в регіональному вимірі. На сьогодні активно розвиваються сектори садівництва, ягідництва та виноградарства, значною мірою завдяки грантовій підтримці. Власники невеликих земельних ділянок все частіше використовують їх для створення садів, плантацій фундука, волоського горіха, ягідників. Цей підхід демонструє готовність фермерів працювати на перспективу, закладаючи основи для стабільного розвитку аграрного сектора та створення бази для майбутніх поколінь.

Фермери демонструють здатність швидко адаптуватися до змін кон'юнктури та умов господарювання, активно впроваджуючи інноваційні практики. Серед них – органічне та крафтове виробництво, унікальні види діяльності, а також безвідходні технології, що базуються на використанні «зелених» методів організації агробізнесу. Останнім часом з'являються креативні проекти, спрямовані на реалізацію новаторських ініціатив, зокрема через створення ексклюзивних каналів збуту сільськогосподарської продукції та продовольства.

Для підвищення ефективності функціонування фермерських господарств необхідно впроваджувати комплексні заходи. Серед ключових напрямів – запровадження прозорих і справедливих правил ринкового обігу земель в інтересах власників, а також розробка механізмів для виявлення та усунення тіньового землекористування. Важливим кроком є сприяння реєстрації високотоварних господарств, які працюють у «сірій зоні».

Державна підтримка відіграє вирішальну роль у створенні сприятливих умов для фермерів. Це включає розробку механізмів пільгового кредитування,

страхування сільськогосподарських ризиків, а також запровадження цінового регулювання основних видів продукції на основі ринкових принципів. Особливо важливими є програми, спрямовані на розвиток сільськогосподарської кооперації, компенсацію витрат на будівництво об'єктів сімейних ферм, цільове впровадження фінансового лізингу для придбання техніки та племінних тварин.

Крім того, необхідно підтримувати будівництво об'єктів соціальної інфраструктури в сільській місцевості та реалізовувати програми розвитку сільської інфраструктури загалом. Особливий акцент варто зробити на фінансовій підтримці, оскільки більшість господарств стикаються з нестачею фінансових ресурсів. [33, С. 3-8.]

Комплексна державна політика підтримки сімейних фермерських господарств, у поєднанні з їхньою інституційною спроможністю, здатна сприяти досягненню ключових критеріїв сталого розвитку. Під час воєнного стану та післявоєнної відбудови економіки такі заходи можуть забезпечити сталість аграрного сектору та сільських територій.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

У процесі дослідження було проведено всебічний аналіз сучасного стану сільськогосподарських підприємств та визначено основні проблеми їхнього функціонування. Одержані результати дозволили сформулювати наступні висновки.

Сільське господарство відіграє надзвичайно важливу роль у житті українського суспільства, забезпечуючи економічну стабільність в країні, формуючи культурну ідентичність народу, сприяючи його духовному зростанню. Це галузь, яка є водночас основою минулого, теперішнього і майбутнього України.

До основних викликів, які постали перед агропромисловим комплексом країни у сфері зовнішньоекономічної діяльності сьогодні варто віднести: військову агресію Москви, яка блокує порти, знищує сільськогосподарську інфраструктуру та сільськогосподарські угіддя; зміну клімату, що впливає на врожайність та вимагає адаптації галузі до нових умов; посилення конкуренції на міжнародних продовольчих ринках з боку інших країн (зростання виробництва зернових в США, Канаді, Бразилії та ін.

Слід також зауважити, що хоч підприємства у 2022 році в порівнянні з господарствами населення допустили різкіше зниження обсягів виробництва продукції (0,721 до рівня 2021 року, населення – 0,805), все ж у 2023 році агроформуванням вдалося забезпечити зростання цього показника в порівнянні до 2017 року (1,036), тоді як серед господарств населення мав місце спад – 0,799.

Незважаючи на війну, підприємства змогли певним чином швидше адаптуватися до нових умов. Вони виявилися значно стійкішими до економічних та воєнних викликів, а господарства населення опинилися у скрутному становищі через втрату доступу до ресурсів (кормів, добрив), військові ризики та економічні труднощі.

Проаналізувавши динаміку обсягів виробництва сільськогосподарських культур в Україні за 2018-2023 роки, можна зробити такі висновки:

- у 2023 році виробництво зернових та зернобобових культур зменшилося на 14,9% порівняно з 2018 роком і на 31,5% – порівняно з 2021 роком. До основних причин варто віднести суттєве ускладнення логістики через блокаду портів, зростання цін на пальне, добрива, насіння та техніку;

- мала місце позитивна щодо обсягів виробництва цукрових буряків – на 22,6% більше, ніж у 2021 році;

- значне зростання у 2023 році виробництва сої – на 48,8% більше, ніж у 2021 році;

- аналогічна ситуація щодо виробництва ріпаку – на 42,9% більше порівняно з 2021 роком;

- обсяги виробництва соняшнику скоротилися на 20,1% через те, що значна частина регіонів вирощування соняшнику (південь України) перебувала в зоні бойових дій або окупації;

- обсяги виробництва картоплі майже не змінилися порівняно з 2018 роком (101,4%), що є наслідком стабільного внутрішнього попиту, відносно незначних логістичних проблем через споживання цієї культури переважно в Україні;

- обсяги виробництва овочевих культур скоротилися і у 2023 році становили лише 70,3% від рівня 2018 року і 68,0% порівняно з 2021 роком. Значною мірою такий стан речей викликаний руйнуванням теплиць та відповідної інфраструктури у зонах бойових дій;

- обсяги виробництва плодових та ягідних культур скоротилися і у 2023 році становили 70,9% від рівня 2018 року та 84,9% – від рівня з 2021 року;

- катастрофічним, із цілком зрозумілих причин, можна назвати падіння обсягів виробництва винограду – у 2023 році виробництво становило лише 31,2% від рівня 2018 року.

Іншою надзвичайно важливою для забезпечення продовольчої безпеки держави галуззю, яка посідає вагоме місце в аграрному секторі економіки України і до того ж має потенційно значний експортний потенціал, є тваринництво.

Як свідчать дані державної статистики, на поточному етапі спостерігається скорочення поголів'я практично усіх категорій сільськогосподарських тварин.

Основною причиною скорочення поголів'я ВРХ, як вже доволі давньої і наразі не вирішеної проблеми в Україні, фахівці у галузі тваринництва вважають недостатній рівень підтримки молочного скотарства з боку держави.

Аналіз урожайності основних видів сільськогосподарських культур у підприємствах за 2018-2023 рр. дозволяє зробити висновок про зростання рівня урожайності зернових та зернобобових культур з 52,0 ц/га у 2018 році до 60,8 ц/га у 2023 році, буряка цукрового фабричного – на 4,4% порівняно з 2018 роком і на 9,5% порівняно з 2021 роком та картоплі – на 9,5% до 2018 року і на 10,2% до 2021 року. Все це може свідчити про покращення технологій вирощування чи сприятливіші кліматичні умови.

Щодо сої та ріпаку, то тут спостерігалася певна стабільність з незначними коливаннями.

Негативний тренд мав місце при вирощуванні соняшника (зменшення урожайності з 26,3 ц/га у 2021 році до 25,2 ц/га у 2023 році) та овочів відкритого ґрунту (падіння урожайності на 16,4% у 2023 році порівняно з 2018 роком та на 18,3% порівняно з 2021 роком).

Чи не найбільш несподіваним виявилось зростання рівня продуктивності молочного скотарства як до 2018 року (+22,3%), так і до 2021 року (+10,3%). Непогані результати досягнуто й при виробництві м'яса: середня жива маса однієї сільськогосподарської тварини, проданої переробним підприємствам, щодо ВРХ збільшилась до 2018 року на 5,7%, до 2021 року – на 1,3%, для свиней відповідно 4,5 та 1,8%. Зниження продуктивності спостерігалось лише за настригом вовни від однієї вівці – на 20,0 і 25,0%

Результати аналізу показників продуктивності праці у рослинництві свідчать, що ефективність використання трудових ресурсів галузі постійно зростала. Так, у 2018 році показник становив 1759 тис. грн. на одного зайнятого працівника, а в 2023 році – вже 2144 тис. грн. Упродовж 2020-2022 років мало місце незначне коливання – у 2021 році був пік (2036 тис. грн.), після чого у 2022 році відбулося зниження (1668 тис. грн.).

У тваринництві рівень продуктивності праці у 2018 році становив 1303 тис. грн., а в 2023 році – 1956 тис. грн. Тут зростання було більш стабільним, ніж у рослинництві.

Загальний тренд в обох галузях свідчить про позитивну динаміку рівня продуктивності праці на підприємствах за період, що розглядався.

За період, що аналізується, спостерігалось збільшення чистого доходу з 508,1 млрд. грн. у 2018 році до 748,1 млрд. грн. у 2023 році, що свідчить про загальне зростання доходів за цей період на 47,2%. Відносно ж 2021 року зростання було незначним – лише +0,7%.

Собівартість реалізованої продукції зростала швидше ніж дохід – +54,5% до рівня 2018 року. Порівняно з 2021 роком цей показник збільшився на 19,2%. Величина валового прибутку коливалася, збільшившись у 2021 році до 244,2 млрд. грн., після чого відбувся спад до 153,9 млрд. грн. у 2023 році. Зменшення становило на 63,0% відносно 2021 року.

Відповідно знизився показник рентабельності валового прибутку – з 24,3% у 2018 році до 20,6% у 2023 році.

Чистий прибуток зріс у 2021 році до 237,6 млрд. грн., а потім різко впав до 60,5 млрд. грн. у 2023 році і складав лише 25,5% від рівня 2021 року.

Внаслідок цього рентабельність продажу зменшилася з 32,0% у 2021 році до 8,1% у 2023 році або на 23,9 пункту.

Незважаючи на виклики, такі як війна, кліматичні зміни та інфраструктурні втрати сільське господарство залишається стратегічно важливою галуззю країни, зберігаючи значний потенціал для відновлення та подальшого розвитку. Основними чинниками успіху повинні стати інновації і

технічне переоснащення виробництва, фінансова підтримка з боку держави, залучення інвестицій та орієнтація на світові ринки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 24 канал / 24 факти про Україну. Найбільші у світі запаси чорнозему URL:https://24tv.ua/24_fakti_pro_ukrayinu_naybilshi_u_sviti_zapasi_chorn_ozemu_n358373 (дата звернення: 14.11.24)
AgroPortal / Україна залишиться світовим лідером з експорту соняшникової олії URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/ukrajina-zalishitsya-svitovim-liderom-z-eksportu-sonyashnikovoji-oliji> (дата звернення: 12.12.24)
2. AgroPortal / Українські аграрії цього року взяли у банках 100 млрд грн кредитів URL: <https://agroportal.ua/news/finansy/ukrajinski-agrariji-cogorich-vzyali-u-bankah-100-mlrd-grn-kreditiv> (дата звернення: 16.11.24)
3. PigUA.info / Особливості експорту сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану URL: <https://pigua.info/uk/post/osoblivosti-eksportu-silskogospodarskoi-produkcii-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 27.10.24)
4. ProConsulting / Аналіз ринку олійних культур та продуктів переробки (соняшник, соя, ріпак) в Україні. 2022 рік URL: <https://proconsulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-rynka-maslichnyh-kultur-i-produktov-pererabotki-podsolnechnik-soya-raps-v-ukraine-2022-god> (дата звернення: 29.10.24)
5. SuperAgronom / У 2025 році світове виробництво сої зросте на 2 млн т — прогноз URL: <https://superagronom.com/news/19725-u-2025-rotsi-svitove-virobnitstvo-soyi-zroste-na-2-mln-t--prognoz> (дата звернення: 30.10.24)
6. SuperAgronom.com / 17,5% виробленої сої в Україні було сертифіковано як відповідну принципам сталості URL:<https://superagronom.com/news/16893-175-virobленоyi-soyi-v-ukrayini-bulo-sertifikovano-yak-vidpovidnu-printsipam-stalosti> (дата звернення: 10.11.24)
7. SuperAgronom.com / Ріпак в Україні 2023: врожай, темпи експорту та ціна URL: <https://superagronom.com/multimedia/infographics/81-ripak-v-ukrayini-2023-vrojaj-tempi-eksportu-ta-tsina> (дата звернення: 16.11.24)
8. The Page / Частки України на експортних ринках зернових та олійних культур URL: <https://thepage.ua/ua/economy/perspektivi-agroeksportu-z-ukrayini-u-2024-rosi#:~:text=%D0%97%D0%B3%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%20%D0%B7%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D0%BC%20USDA%2C%20%D1%83%202023%2F24%20%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96,%286%2C6%25%29%2C%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%E2%80%93%206%2C9%20%D0%BC%D0%BB%D0%BD%20%D1%82%20%2>

- 83%2C5%25%29 (дата звернення: 30.10.24)
- Ukraine open for business / Business news from Ukraine / Лідерство з виробництва багатьох сільськогосподарських культур в Україні
10. переходить від домогосподарств до крупних гравців ринку URL: <https://open4business.com.ua/liderstvo-z-vyrobnycztva-bagatoh-silskogospodarskyh-kultur-v-ukrayini-perehodyt-vid-domogospodarstv-do-krupnyh-gravcziv-rynku/> (дата звернення: 16.11.24)
Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання / Національний інститут стратегічних досліджень URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahrarynyu-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta> (дата звернення: 06.12.24)
  11. Андрійчук В. Г. Підручник. 2-ге вид., доп. і перероблене. К.: КНЕУ, 2002. 624 с. URL: <https://buklib.net/books/29450/> (дата звернення: 06.12.24)
  12. Беженар І.М., Скиба Г.І., Кравченко С.А. (2022). Аналітична оцінка розвитку сільських територій. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки. Вип. 2 (65). С. 66-78. URL : <http://www.journals.maup.com.ua/index> (дата звернення: 16.12.24)
  13. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи : міжнародна колективна монографія / редколегія, голова – д.е. н. В.В. Небрат ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. К., 2023. 571 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-> (дата звернення: 10.12.24)
  14. Головне управління статистики у Львівській області / Потенціал Львівської області в Україні / Сільське та лісове господарство URL: <https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/publ/2022/ZB0120220401.pdf> (дата звернення: 11.11.24)
  15. Господарський кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 12.11.24)
  16. Державна податкова служба України / Національний університет Державної податкової служби України / Науково-дослідний інститут фінансового права / Словник фінансово-правових термінів (2-ге видання, перероблене і доповнене) / Київ «Алерта» - 2012 URL:<http://ndi-fp.asta.edu.ua/files/doc/slovnyk-finpravo.pdf> (дата звернення: 11.12.24)
  17. Державна служба статистики України / Економічна статистика / Економічна діяльність / Діяльність підприємств URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.10.24)
  18. Державна служба статистики України / Статистичний щорічник України – Київ 2024 URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_u.pdf (дата звернення: 10.11.24)
  19. Державна служба статистики України /Економічна статистика /

- Зовнішньоекономічна діяльність URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 22.11.24)
21. Євроінтеграційні виклики та можливості для сталого аграрного, сільського розвитку й охорони довкілля на прикладі Польщі, Болгарії та Румунії. URL: https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/evroint-agro-silskogo-rozvytku-dovkillya-polsha-bolgaria-rumunia-full.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 26.10.24)
  22. Житниця Європи: Хліб в історії та культурі України URL: http://orlykiada.org/uploads/3/5/2/2/35228279/orlykiada_materialy_2013.pdf (дата звернення: 16.11.24)
  23. Загроза продовольчій безпеці світу / Міністерство закордонних справ України. 2023. 23 листоп. URL: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpesi-svitu> (дата звернення: 18.10.24)
  24. Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-12#Text> (дата звернення: 26.10.24)
  25. Закон України «Про фермерське господарство» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення: 27.10.24)
  26. Іванченко В. О., Шпикуляк О. Г. (2021). Стратегія та перспективи формування сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві України. *Colloquiumjournal*. Warszawa, Polska. № 11(98), Cześć 1. С. 22-27. URL : <http://www.colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2022/05/Colloquium-journal-2021-98-1.pdf>. (дата звернення: 16.11.24)
  27. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%94%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE#Text> (дата звернення: 16.11.24)
  28. Кухалейшвілі Г. / Асоціація виробників молока / Ознаки стабілізації: в Україні сповільнюються темпи скорочення поголів'я ВРХ. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/oznaki-stabilizacii-v-ukraini-spovilnuutsa-tempi-skorocenna-pogoliva-vrh> (дата звернення: 19.11.24)
  29. Левандівський О., Свиноус І., Радько В., Сало І. / Теоретичні підходи до визначення доданої вартості в сільськогосподарських підприємствах: фінансово-обліковий аспект URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1493714> (дата звернення: 23.11.24)
  30. Лепьохіна І.В., Задумін І.В. / Ефективність систем оплати праці в сучасних умовах. URL: <https://dSPACE.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bd3c77fb-e4ba-4bbf-a69d-b986c62d865a/content> (дата звернення: 16.12.24)
  31. Літвінова В. О., Кобилінський О. Ю. / Оцінка ефективності

- співвідношення оплати праці та використання робочої сили. URL: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2022/300-301/pdf/104-109.pdf> (дата звернення: 30.10.24)
32. Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г. (2022). Концептуальна оцінка потенціалу інтегрованих підприємницьких формувань у забезпеченні сталого розвитку сільських територій. Організаційно-економічні та соціальні складові розвитку підприємництва : збірник праць. Львів: ЛНУП, С. 234-237. URL: <http://www.lnau.edu.ua/lnau/index.php/uk/nd/noz.html>. (дата звернення: 30.10.24)
  33. Лупенко Ю., Шпикуляк О., Малік М., Ксенофонтова К., Морозова А. Розвиток сімейних фермерських господарств в умовах воєнного часу та перспективи повоєнного відновлення України. Аграрна економіка, 2023. Т. 16 № 1-2. С. 3-8.
  34. Малік М. Й. (2015). Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України. Економіка АПК. № 8. С. 5-14.
  35. Мамонова Н., Бородіна О., Кунс Б. / Українське сільське господарство у воєнний час. Стійкість, реформи та ринки / 9 November 2023 / Transnational Institute. URL: <https://www.tni.org/uk/article/ukrainian-agriculture-in-wartime> (дата звернення: 26.10.24)
  36. Наказ Державної статистичної служби України від 22.12.2011 № 365 «Про затвердження Методики розрахунку показника структурної статистики «Додана вартість за витратами виробництва». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0365832-11#Text> (дата звернення: 27.11.24)
  37. Національна академія наук України / Інститут економіки промисловості / Особливості формування доданої вартості продукції на промислових підприємствах. URL: <https://agro.dn.gov.ua/wp-content/uploads/2018/01/Osoblyvosti-formuvannya-dodanoji-vartosti-produktsiyi.pdf> (дата звернення: 16.11.24)
  38. Національний інститут стратегічних досліджень / Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahrarynyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta> (дата звернення: 20.11.24)
  39. Нечипорук А., Котова М., Кочубей Д. / Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2023. № 5 / експорт України в умовах воєнного стану. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/4.pd> (дата звернення: 16.11.24)
  40. Низьковуглецеве сільське господарство у ЄС та світі: про урядові заходи і стимули зі скорочення викидів парникових газів і уловлювання CO₂ / Офіс сталих рішень. URL: https://ukraine-oss.com/nyzkovugleczeve-silске-gospodarstvo-u-yes-ta-sviti-pro-uryadovi-zahody-i-stymuly-zi-skorochennya-vykydiv-parnykovykh-gaziv-i-ulovlyuvannya-co2/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.10.24)
  41. Основи підприємницької діяльності : підручник / за редакцією д.е.н., проф. В. М. Марченко. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського. Вид-во

- «Політехніка», 2022. 515 с.
42. Охота Ю. В. Підприємницька діяльність в аграрному секторі: сутність, організаційно-правова форма та інші основні аспекти. Ефективна економіка. 2018. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/153.pdf (дата звернення: 22.10.24)
  43. Самуельсон П. Економіка: підручник. Львів. Світ. 1993. 496 с.
  44. Сільське господарство в умовах воєнного часу: другий рік боротьби за виживання. УКАБ. 2023. 08 груд. URL: <https://www.ucab.ua/ua/pres-sluzhba/novosti/silske-gospodarstvo-v-umova-kh-voennogo-chasu-drugiy-rik-borotbi-za-vizhivannya> (дата звернення: 29.10.24)
  45. Сміт А. Багатство народів: Дослідження про природу та причини багатства народів / пер. з англ.: О. Васильєв, М. Межевікін, А. Малівський. Київ : Наш формат, 2018. 736 с
  46. Стецюк П. А. Проблеми фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств / Облік і фінанси АПК: освітній портал. URL: https://magazine.faaf.org.ua/problemi-finansovogo-zabezpechennya-silskogospodarskih-pidpriemstv.html?utm_source=chatgpt.co (дата звернення: 28.10.24)
  47. Тваринництво в Україні: які проблеми та перспективи очікують в майбутньому / Свинарство в Україні і світі. URL: <https://pigua.info/uk/post/news-of-ukraine-and-world/tvarinnictvo-v-ukraini-aki-problemi-ta-perspektivi-ocikuut-v-majbutnomu> (дата звернення: 15.12.24)
  48. Україна експортує рекордний обсяг ріпаку – АПК-Інфор. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1534439> (дата звернення: 16.11.24)
  49. Українські аграрії отримують кредити під гарантії Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві / Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukrainski-ahrarii-otrymuiut-kredyty-pid-harantii-fondu-chastkovoho-harantuvannia-kredytiv-u-silskomu-hospodarstvi?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 16.10.24)
  50. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ, 2011. 242 с.